

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин
та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ
завідувач кафедри
світової політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна бакалаврська робота

на тему: «Повоєнний розвиток релігійного туризму в
Харківській області: проблеми та перспективи»

Виконала: студент 4 курсу, групи УТМ-41
Спеціальності 242 «Туризм»

Хухрянська Тетяна Валентинівна

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.екон.н., доц. Панова І.О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: власник приватного туристичного
підприємства «Круїз» Глух В.І.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Покоłodна М.М.
(прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки

Спеціальність 242 «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри

туристичного бізнесу

та країнознавства

Доц. Парфіненко А.Ю.

_____ 2025 року
“ _____ ” _____

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)

Хухрянська Тетяна Валентинівна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Повоєнний розвиток релігійного туризму в Харківській області: проблеми та перспективи»

керівник роботи Панова Ірина Олексіївна, к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від «04».04.2025 № 4002-5/893

2. Строк подання студентом роботи 20.05.2025р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити

Дослідити сутність та визначення релігійного туризму; розглянути класифікацію релігійного туризму; вивчити закордонний досвід розвитку релігійного туризму; охарактеризувати ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні; проаналізувати регіональні особливості

розвитку релігійного туризму; визначити перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретичні основи дослідження релігійного туризму
2	Розділ 2. Аналіз розвитку релігійного туризму в Харківській області у повоєнний час

5. Дата видачі завдання 13.11.2024 р.

 Студент

_____ підпис

Т. В. Хухрянська
ініціали, прізвище

 Керівник роботи

_____ підпис

І. О. Панова
ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Хухрянська Т.В. «Повоєнний розвиток релігійного туризму в Харківській області: проблеми та перспективи»

Роботу присвячено дослідженню проблем та перспектив розвитку релігійного туризму в Харківській області. Досліджено сутність та визначення релігійного туризму; розглянути класифікацію релігійного туризму. Вивчено закордонний досвід розвитку релігійного туризму. Охарактеризовано ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні. Проаналізовано регіональні особливості розвитку релігійного туризму. Визначено перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час.

Ключові слова: релігійний туризм, Харківська область, туристичний потенціал, регіональний розвиток

ANNOTATION

Khukhrianska T. «Post-War Development of Religious Tourism in the Kharkiv Region: Challenges and Prospects»

This study is devoted to the analysis of the problems and prospects for the development of religious tourism in the Kharkiv region in the post-war period. The paper explores the conceptual foundations and definitions of religious tourism, and presents a classification of its key forms. Special attention is paid to the international experience in the development of religious tourism and its applicability to Ukrainian regional contexts. The research outlines the resource potential of the Kharkiv region, assesses its spatial and confessional structure, and highlights local features influencing the organization of spiritual travel. Finally, the study identifies strategic directions and innovative models for the revival and sustainable development of religious tourism in the post-conflict setting of Eastern Ukraine.

Keywords: religious tourism, Kharkiv region, tourism potential, regional development, post-war recovery

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	6
1.1. Сутність та визначення релігійного туризму	6
1.2. Класифікація релігійного туризму	11
1.3. Закордонний досвід розвитку релігійного туризму	17
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС	21
2.1. Ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні	21
2.2. Регіональні особливості розвитку релігійного туризму	32
2.3. Перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час	39
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження У сучасних умовах повоєнного відновлення України особливого значення набувають соціально-духовні механізми, здатні не лише зберігати культурну спадщину, а й сприяти психоемоційній реабілітації, відновленню ідентичності, інтеграції переміщених осіб і зміцненню громади. Одним із таких механізмів є релігійний туризм – форма культурно-духовної мобільності, що поєднує паломництво, пізнання, молитву та спільну дію. В умовах післявоєнної трансформації Харківська область, яка зазнала значних втрат, має унікальний ресурсний потенціал для розвитку релігійного туризму як простору зцілення, пам'яті та духовного відновлення. Йдеться не лише про відвідування святинь, а про переосмислення сакрального простору як чинника локальної стійкості, культурного капіталу та елемента стратегії регіонального відродження. Водночас сучасні умови потребують якісно нового підходу до розуміння форм, мотивацій і перспектив духовних подорожей, особливо в регіонах, де релігійна інфраструктура частково зруйнована або змінена. Отже, дослідження повоєнного розвитку релігійного туризму у Харківській області є актуальним, міждисциплінарно значущим і практично орієнтованим.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Теоретичні засади релігійного туризму, його класифікація, мотиваційна структура, форми організації та вплив на соціокультурні процеси ґрунтовно досліджені в працях українських і зарубіжних учених. Серед українських дослідників варто виокремити праці Божук Т.І., Воловика В.М., Любіцевої О.О., Денисика Г.І., Яцентюк Ю.В., Кізюн А.Г., Романчука С.А., Панченко С.А., Кудінової І. та інші, які зосереджувалися на особливостях релігійного туризму в контексті національного культурного спадку, економічного потенціалу та мотиваційних аспектів паломництва.

Зарубіжні автори, зокрема Olsen D.H., Di Giovine M.A., Butcher M., Choe J., Mahyuni L.P., Hägerstrand T., Horne J., Kim B., Kim S., King B.,

O’Keeffe E., Dowson R., аналізували релігійний туризм як глобальне явище, акцентуючи на його ролі в міжкультурному діалозі, комерціалізації сакральних об’єктів і формуванні туристичних наративів. Окрему увагу заслуговують дослідження учених Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, зокрема Парфіненко А.Ю., Посохова І.С., Волкової І.І., які поглибили розуміння релігійного туризму через призму історико-культурних і регіональних особливостей України.

Незважаючи на значний обсяг наукової літератури, більшість досліджень ґрунтується на довоєнному контексті, що обмежує їхню актуальність у сучасних умовах. Повоєнна трансформація України, спричинена повномасштабним вторгненням Російської Федерації, створила нові виклики для релігійного туризму. Руйнування сакральних об’єктів, зокрема храмів і монастирів, зміни в соціально-демографічній структурі населення, поява нових груп паломників (внутрішньо переміщені особи, ветерани) та зростання запиту на психоемоційне й духовне відновлення вимагають переосмислення традиційних підходів. Крім того, актуалізації потребують питання безпеки відвідування релігійних об’єктів, реставрації пошкодженої спадщини та інтеграції релігійного туризму в стратегії повоєнного відновлення регіонів, що залишається недостатньо дослідженим у науковій літературі.

Об’єкт дослідження – релігійний туризм.

Предмет дослідження – проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Харківській області у повоєнний період.

Мета роботи – виявити проблем та перспектив розвитку релігійного туризму Харківської області у повоєнний період.

Завдання, які було поставлено для досягнення мети:

- ✓ дослідити сутність та визначення релігійного туризму;
- ✓ розглянути класифікацію релігійного туризму;
- ✓ вивчити закордонний досвід розвитку релігійного туризму;

- ✓ охарактеризувати ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні;
- ✓ проаналізувати регіональні особливості розвитку релігійного туризму;
- ✓ визначити перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час.

Методологія дослідження. У процесі виконання дипломної роботи було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: порівняльно-географічний, історико-типологічний, системний аналіз, контент-аналіз, методи картографування, експертного оцінювання. Така комбінація методів дозволила дослідити багатofакторну природу релігійного туризму в умовах трансформації та зібрати емпіричну базу для висновків і рекомендацій.

Теоретико-методологічною основою та інформаційною базою дослідження виступили роботи вітчизняних та зарубіжних науковців і фахівців в галузі управління туризмом, відповідні нормативно-правові документи України, звіти Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, аналітичні матеріали Державного агентства розвитку туризму, статистика Держстату, методичні посібники, матеріали періодичної преси і наукових конференцій.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Містить 61 сторінки тексту, 11 таблиць, 8 рисунків. Список джерел містить 58 найменувань літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність та визначення релігійного туризму

У сучасних умовах зростання інтересу до духовних практик, культурної ідентичності та історико-релігійної спадщини релігійний туризм набуває особливого значення як у світовому, так і в національному масштабі. Цей вид туризму поєднує духовний пошук і подорож як форму пізнання, сприяючи не лише задоволенню індивідуальних релігійних потреб, а й розширенню міжкультурного та міжконфесійного діалогу. Саме релігійний туризм виступає мостом між вірою, історією та географією, перетворюючи звичайне переміщення у глибоко особистісне переживання, що має освітній, виховний і культурний вплив на особистість.

Історичні витoki релігійного туризму на українських землях сягають періоду християнізації Київської Русі в X столітті, коли почали формуватися перші сакральні центри, паломництва до яких згодом набули масштабного характеру. Києво-Печерська лавра, Почаївська лавра, Святогірська Успенська лавра стали об'єктами не лише духовного вшанування, а й культурного тяжіння для вірян з усього регіону. Саме ці процеси заклали основу формування традиції подорожей до святих місць, яка поступово поширювалася на інші території України, зокрема й Слобожанщину [4].

У Харківській області становлення релігійного туризму відбувалося поступово, але в тісному зв'язку з колонізаційними процесами XVII–XVIII століть, коли сюди переселялися вихідці з Лівобережної України та Центральної Русі. Вони приносили із собою релігійну традицію, що сприяла активному будівництву храмів, монастирів, скитів. Одними з найвідоміших сакральних пам'яток стали Святогірська пустинь, яка певний час належала до Харківського намісництва, а також Свято-Благовіщенський собор у самому

Харкові – один з найбільших православних храмів Східної Європи, який став об'єктом духовного тяжіння ще з XIX століття [11].

Уже в XVIII-XIX ст. Харківщина почала перетворюватися на один з осередків культурно-освітнього та релігійного життя регіону, зокрема через діяльність церковно-парафіяльних шкіл та братств. У цей час релігійне паломництво набуває більшої організованості, з'являються перші організовані подорожі до храмів, святкові відвідини на великі церковні свята, а також хресні ходи. Усе це можна вважати ранніми формами релігійного туризму на території сучасної Харківської області [5].

Розуміння сучасного релігійного туризму неможливе без з'ясування його сутності, основних ознак та змістового наповнення. Історичний розвиток цього явища в Україні, зокрема в Харківському регіоні, вказує на його глибоке коріння в духовно-культурних традиціях, однак лише в останні десятиліття релігійний туризм отримав статус самостійного напрямку в туристичній науці та практиці [13]. Саме тому варто звернутися до офіційних і наукових визначень, що розкривають сутність цього поняття з різних ракурсів.

За визначенням Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), релігійний туризм – це форма туризму, що передбачає відвідування місць релігійного значення, зокрема святинь, храмів, монастирів, участь у релігійних обрядах і святкуваннях, незалежно від мотивів подорожі – віра, духовність, культурний інтерес або звичайна цікавість [33].

Важливо зазначити, що професорка Любіцева О.О. звертає увагу на двовекторність релігійного туризму: з одного боку – це прояв внутрішньої потреби людини в духовному переживанні, з іншого – економічний ресурс, який формує окремий сегмент туристичного ринку [3]. Саме ця подвійна природа зумовлює потребу в комплексному підході до дослідження явища.

Науковець Посохов І.С. у своїх дослідженнях розглядає релігійний туризм як багатогранне явище, що поєднує в собі духовні, культурні та соціально-економічні аспекти. Він акцентує увагу на тому, що релігійний

туризм не обмежується лише паломництвом, але й включає в себе широкий спектр подорожей, пов'язаних з релігійними мотивами [11].

На думку Любіцевої О.О. та Романчука С.А., релігійний туризм є частиною духовного відродження суспільства та інструментом збереження моральних орієнтирів у посттоталітарний період [5]. Автори наголошують на виховному та ціннісному потенціалі таких подорожей, особливо для молоді.

Особливу увагу до релігійного туризму як до складного духовно-культурного явища приділяє професор Рутинський М.Й., який у своїй праці «Паломництво і релігійний туризм: теоретичні основи та сакральні витоки» трактує його як форму духовного досвіду, що інтегрує особисту віру, етноконфесійну ідентичність та культурну спадщину. Він розглядає релігійний туризм не лише як подорож до святинь, а як елемент збереження сакральної географії українського простору [13].

У свою чергу, дослідник Панченко С.А. у монографії «Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи» визначає це явище як важливий інструмент актуалізації духовних потреб особистості та розвитку внутрішнього туризму. На його думку, саме релігійний туризм має найбільший потенціал для відродження малих територіальних громад, особливо у постконфліктних регіонах України [10].

Серед провідних зарубіжних вчених, німецький науковець Гюнтер Ріншеде (Günther Rinschede) вважає, що релігійний туризм включає як паломництво, так і відвідування релігійно значущих місць без безпосередньої релігійної мотивації. У своїй праці «Forms of Religious Tourism» він запропонував першу класифікацію релігійного туризму за мотиваційною ознакою, що стала базовою для подальших досліджень [17].

Норман К. Геггерстренд, відомий шведський дослідник у галузі географії поведінки, у межах свого просторово-часового підходу досліджував, як релігійні мотиви впливають на поведінку туристів, зокрема на їхні маршрути, часові межі поїздок та щільність відвідування сакральних місць. Його концепція дозволяє глибше зрозуміти логіку переміщення паломників і

релігійних туристів, залежно від просторових обмежень і часових можливостей [18].

Також варто згадати працю британської дослідниці Джекї Хорн, яка у своєму дослідженні «Spiritual Tourism» (2009) розглядає релігійний туризм як пошук сенсу життя, духовного очищення та подолання особистісних криз. Авторка розширює рамки традиційного уявлення про «туризм святинь», позиціонуючи цей феномен як частину постмодерної культури духовного досвіду та самоідентифікації [20].

Американський дослідник Деніел Олдінгтон (Daniel H. Olsen), один із найцитованіших фахівців у сфері релігійного та паломницького туризму, підкреслює, що це не лише духовна практика, а й форма соціального конструювання місця. У своїх працях він акцентує на ролі локальних громад у формуванні образу святині як туристичного продукту [18].

Варто згадати і канадського науковця Робіна Селвуда (Robert W. Selwood), який вивчає релігійний туризм через призму культурної географії. Він розглядає релігійні маршрути як «трансрегіональні коридори духовної мобільності», де турист стає учасником релігійного ландшафту, а не лише споживачем сакрального змісту [29].

Крім того, серед зарубіжних дослідників, значний внесок у розуміння релігійного туризму зробила нідерландська вчена Меліса Барт (Melissa Butcher), яка вивчає соціокультурну трансформацію духовних практик у туризмі. У її роботах релігійний туризм подається як простір взаємодії локальної сакральності та глобального туристичного потоку [15].

Зважаючи на багатогранність поняття «релігійний туризм», важливо окреслити його відмінність від близького за змістом – паломництва, адже в науковій та практичній площині ці терміни часто ототожнюються або використовуються як синоніми. Однак їх мотиваційна, функціональна та організаційна сутність має низку ключових розбіжностей (табл. 1.1).

Бачимо, що паломництво – це, насамперед, акт особистої віри та релігійної відданості, що орієнтований на сакральний досвід та спілкування з

Божественним. Паломник переважно прагне не знати, а відчуті, не спостерігати, а доторкнутись до святині в буквальному і метафоричному сенсі.

Таблиця 1.1

Відмінності між релігійним туризмом і паломництвом

Критерій	Релігійний туризм	Паломництво
Основна мета	Пізнання, культурна цікавість, духовна зацікавленість	Поклоніння святині, молитва, покаяння, виконання обітниць
Мотивація	Змішана: духовна + пізнавальна	Глибоко релігійна, виключно духовна
Організація подорожі	Туроператори, агенції, індивідуально	Церковні структури, релігійні громади, самостійно
Склад програми	Включає екскурсії, музеї, гідів, світські об'єкти	Молитви, літургії, участь у таїнствах
Тональність досвіду	Збалансована, часто світська	Глибоко сакральна, емоційно трансформативна
Результат	Отримання нових знань, духовне збагачення	Очистка, духовне перетворення, наближення до Бога

Складено автором за матеріалами: [2; 4; 8]

Натомість релігійний туризм є більш структурованим і світським за своєю природою. Він може містити елементи паломництва, але в більшості випадків поєднує релігійні об'єкти з культурно-пізнавальними аспектами. Тобто релігійний турист не завжди є віруючим – його може цікавити архітектура, історія, фольклор.

Крім того, відмінності у способах організації подорожей також мають принципове значення. Якщо паломництво часто відбувається з ініціативи церкви або є глибоко індивідуальним, то релігійний туризм здебільшого обслуговується туристичними компаніями, де є чіткий маршрут, сервіс та іноді навіть розважальні елементи.

Таким чином, хоча ці поняття взаємопов'язані, їх не можна ототожнювати, і правильне розмежування дозволяє краще зрозуміти специфіку туристичного попиту, побудову маршрутів, а також особливості ринку релігійного туризму в цілому .

Отже, релігійний туризм є багатограним соціокультурним явищем, яке поєднує духовні, культурні, пізнавальні та економічні аспекти. Його сутність

полягає у здійсненні подорожей до сакральних місць із метою поклоніння, участі в релігійних обрядах або ознайомлення з релігійно-культурною спадщиною. Крім того, релігійний туризм виступає не лише проявом індивідуальної віри, а й важливим інструментом збереження культурної ідентичності, розвитку міжкультурного діалогу та активізації регіонального туризму, особливо в контексті післявоєнного відновлення.

1.2. Класифікація релігійного туризму

Класифікація релігійного туризму є необхідним інструментом для системного вивчення його проявів, форм, мотивацій та способів організації. Різні дослідники виокремлюють класифікаційні підходи за мотивацією, рівнем участі, видом подорожі, тривалістю, географією, а також статусом відвідуваних об'єктів. Це дає змогу більш точно сегментувати туристів, формувати релевантні пропозиції та прогнозувати туристичні потоки.

Науковці виокремлюють основні класифікаційні підходи до релігійного туризму (рис. 1.1). Вони відображають системну, багаторівневу структуру цього явища, де ключовими параметрами виступають мотивація, форма організації, географічна спрямованість, тривалість подорожі та інші характеристики, що впливають на зміст і типологію туристичного досвіду.

Рис. 1.1. Класифікація релігійного туризму

Складено автором за матеріалами: [5; 6]

Одним із найпоширеніших підходів до систематизації релігійного туризму є класифікація за мотиваційною ознакою, яка дозволяє розкрити глибину внутрішніх спонукань туриста. Саме мотивація визначає, яку форму набуває подорож – чи це глибоко релігійне паломництво, чи духовний пошук, чи культурно-пізнавальна екскурсія до сакральних місць (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація релігійного туризму за мотиваційною ознакою

Тип мотивації	Основні характеристики
Паломницька	Подорожі, зумовлені вірою, бажанням поклонитися святині, участю в богослужіннях.
Духовна	Прагнення до внутрішнього очищення, медитації, духовного розвитку.
Культурно-пізнавальна (наукова)	Інтерес до архітектури, історії, мистецтва, пов'язаних із релігією.
Символічно-ритуальна	Поїздки з метою участі в релігійних святкуваннях, традиційних обрядах.
Туристично-оглядова	Відвідування релігійних об'єктів без глибокої релігійної мотивації, «на екскурсію».

Складено автором за матеріалами: [3; 5]

Зазначимо, що релігійний туризм є неоднорідним за внутрішнім змістом і не зводиться винятково до паломництва. У сучасному світі дедалі частіше переважає духовна або культурно-пізнавальна мотивація, особливо серед молоді та світських туристів. Водночас зберігається традиційна паломницька модель, яка має глибоко релігійне підґрунтя і характерна для певних вікових та конфесійних груп.

Окрему увагу заслуговує символічно-ритуальна мотивація, що стала популярною завдяки участі у великих релігійних подіях – таких як Водохреща, Великдень, прощі до Зарваниці тощо. А туристично-оглядовий компонент є важливим для внутрішнього туризму, де релігійні об'єкти виконують не лише сакральну, а й культурну функцію.

Таким чином, мотиваційна класифікація дозволяє глибше зрозуміти потреби різних груп туристів і сформувати гнучкі туристичні продукти,

адаптовані до специфіки регіону – зокрема в умовах повоєнної трансформації Харківщини.

З огляду на практичні особливості здійснення релігійних подорожей, важливо враховувати форму організації релігійного туризму. Вона безпосередньо впливає на логістику, глибину релігійного досвіду, а також роль посередників у взаємодії туриста зі священним простором (табл.1.2).

Організований тур	Церковне паломництво	Індивідуальна подорож
<ul style="list-style-type: none"> •Планується та реалізується через туристичні компанії; включає програму, гіда, проживання 	<ul style="list-style-type: none"> •Організовується релігійною громадою або єпархією; основна мета – духовна практика 	<ul style="list-style-type: none"> •Самостійна ініціатива, часто без гіда; об'єднує особисту духовність і вільний маршрут

Рис. 1.2. Класифікація релігійного туризму за формою організації

Складено автором за матеріалами: [3; 4;5]

Кожна з форм організації релігійного туризму має свої переваги, цільову аудиторію та глибину духовного залучення. Найбільш поширеною серед широкого кола туристів є організована подорож, оскільки вона поєднує елементи комфорту, пізнання та духовного досвіду. Проте саме церковне паломництво вважається найбільш автентичним, адже воно орієнтоване на внутрішню трансформацію та участь у релігійному житті.

Індивідуальна форма стає дедалі популярнішою серед представників молодшого покоління та тих, хто прагне гнучкості, приватності та самостійного ритму руху, що особливо актуально у повоєнний період, коли люди шукають тиші та переосмислення.

Для Харківської області, в умовах поступової стабілізації після воєнних дій, саме організовані тури та церковні паломництва можуть стати базовими форматами, навколо яких варто формувати регіональні туристичні продукти.

Ще одним важливим класифікаційним критерієм є географічна спрямованість та тривалість релігійної подорожі. Ці показники безпосередньо

впливають на логістику маршруту, обсяг ресурсного забезпечення, інтенсивність туристичних потоків та рівень занурення в духовне середовище. Особливої актуальності цей підхід набуває в умовах післявоєнного відновлення, коли внутрішній туризм має перевагу з огляду на безпекові та економічні чинники (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація релігійного туризму за географією та тривалістю

Критерій	Підвид	Характеристика
Географія	Внутрішній туризм	Подорожі до релігійних об'єктів у межах країни; підтримує національну ідентичність.
	Зовнішній туризм	Поїздки за кордон: Ізраїль, Ватикан, Афон, Саудівська Аравія, Лурд тощо.
Тривалість	Короткотривалий	До 3 днів; часто приурочений до конкретної події або святкування.
	Середньотривалий	4–7 днів; включає повноцінну програму з відвідуванням кількох сакральних об'єктів.
	Довготривалий	Понад тиждень; характерний для міжнародних паломницьких турів або духовних ретритів.

Складено автором за матеріалами: [2; 6]

Згідно з представленою класифікацією, внутрішній релігійний туризм в Україні на сучасному етапі має найбільший потенціал – не лише з міркувань безпеки, а й через глибокий запит на національне та духовне єднання. Особливо у контексті Харківської області, де сакральна спадщина представлена монастирями, старовинними храмами та місцевими святинами, внутрішнє паломництво може стати чинником регіонального розвитку.

Щодо тривалості, найбільш масовими є короткотривалі подорожі, які охоплюють вихідні або релігійні свята. Однак довготривалі маршрути, зокрема до Святого Землі або Афону, залишаються актуальними серед досвідчених паломників і організовуються переважно у форматі церковних або комбінованих турів.

У сучасних умовах релігійний туризм продовжує розвиватись, набуваючи нових форм, які виходять за межі традиційного паломництва чи оглядових поїздок. Сучасні дослідники, зокрема Дж. Хорн, М. Барт і Д.

Олдінгтон, відзначають появу альтернативних моделей релігійного туризму, що відповідають викликам ХХІ століття [20]. Ці форми засновані на нових цінностях – тиші, інтеграції культур і суспільному служінні (рис.1.3).

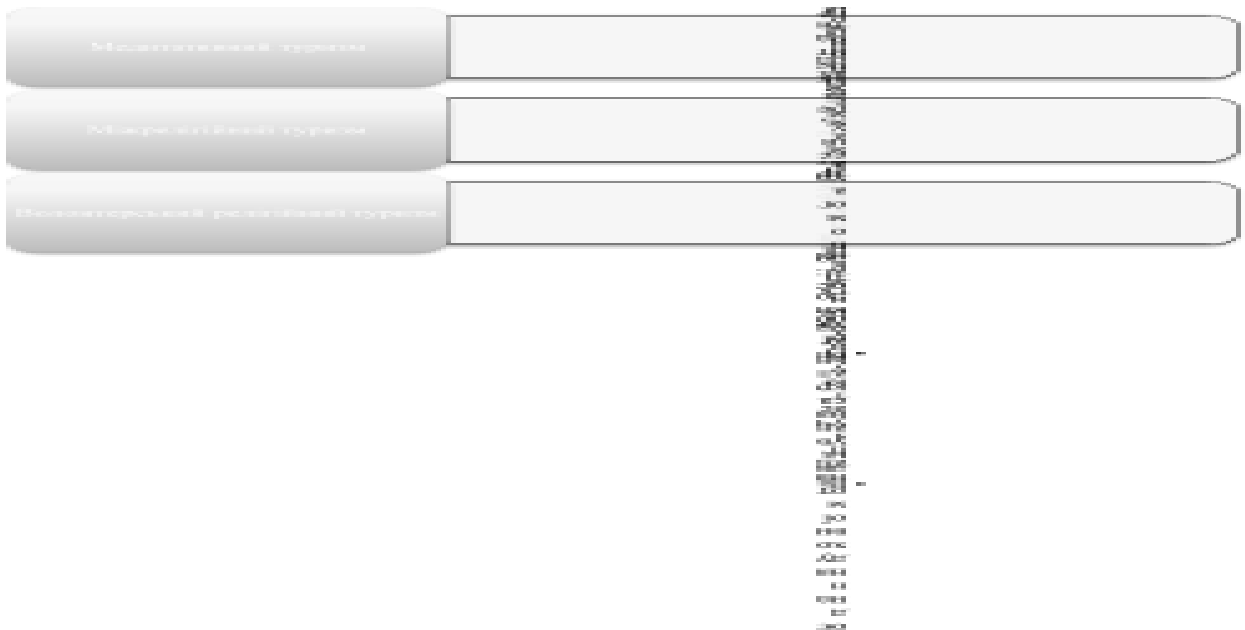

Рис. 1.3. Сучасні тенденції у класифікації релігійного туризму

Складено автором за матеріалами: [15; 20]

Тренди ХХІ століття відображають нові соціальні запити туристів. Зокрема, медитативний туризм орієнтований на індивідуальну внутрішню тишу та «відключення» від світу – це актуально в контексті психологічної напруги після військових подій. Міжрелігійний формат відповідає потребам у діалозі культур та мирному співіснуванні – він особливо перспективний для післяконфліктного суспільства, де цінується взаємна повага між конфесіями [23]. Волонтерський релігійний туризм – це не лише духовний акт, а й активна соціальна позиція, коли турист стає помічником, а не просто спостерігачем.

З огляду на перспективу розвитку релігійного туризму в Харківській області, саме ці форми можуть стати інноваційною основою нових маршрутів – орієнтованих на відновлення, єдність і служіння, що особливо актуально у повоєнний час.

У контексті осмислення сучасних підходів до класифікації релігійного туризму важливо враховувати ще один перспективний критерій – ступінь залученості туриста до релігійного/духовного досвіду. Цей підхід активно використовується в дослідженнях Деніела Олдінгтона та Джекі Хорн, які пропонують сегментувати туристичну поведінку залежно від глибини релігійного мотиву та участі у священнодійствах. Така класифікація є особливо актуальною для післявоєнного контексту, де релігійний туризм може виконувати терапевтичну, відновлювальну функцію (табл.1.4).

Таблиця 1.4

Класифікація релігійного туризму за глибиною релігійного досвіду

Тип релігійного туризму	Характеристика
Інтенсивно-релігійний	Глибоке духовне занурення; участь у обрядах, молитвах, пості, хресних ходах; паломництво.
Духовно орієнтований	Прагнення до внутрішнього очищення та гармонії; ретрити, перебування у монастирях, медитації.
Світсько-пізнавальний	Відвідування релігійних об'єктів із культурно-пізнавальною метою, без участі у релігійному житті.

Складено автором за матеріалами: [17,20]

Як засвідчує представлена типологія, релігійний туризм охоплює широкий спектр переживань – від повного духовного залучення до культурного інтересу. Інтенсивно-релігійний туризм, або класичне паломництво, передбачає високий ступінь релігійної мотивації та безпосередню участь у сакральних практиках. Він є основою для організованих церковних турів і найчастіше асоціюється з традиційною моделлю релігійного туризму.

Духовно орієнтований туризм займає проміжне положення – тут переважає особистісний, не завжди конфесійний підхід до духовності. Туристи обирають тишу, медитацію, перебування в монастирях, але не обов'язково дотримуються ритуалів. Це відкриває потенціал для розвитку медитативного туризму, зокрема в монастирях Харківщини.

Світсько-пізнавальний туризм є найпоширенішим серед масової аудиторії: мандрівники цікавляться архітектурою, мистецтвом, історією, але

не практикують релігійне життя під час поїздки. Він актуальний для внутрішнього туризму, де релігійні об'єкти виступають як пам'ятки культури.

Врахування глибини релігійного досвіду дозволяє створювати більш диференційовані туристичні продукти – з урахуванням потреб віруючих, духовно відкритих і культурно зацікавлених туристів, що є надзвичайно важливо в умовах післявоєнної переорієнтації суспільних запитів.

1.3. Закордонний досвід розвитку релігійного туризму

Релігійний туризм є важливою складовою туристичної галузі багатьох країн світу. Його розвиток базується на поєднанні духовної складової з культурною, соціальною та економічною. Успішні приклади закордонного досвіду демонструють, як правильно вибудована політика в цій сфері сприяє не лише зростанню туристичних потоків, а й зміцненню національної ідентичності, міжконфесійного діалогу та сталого регіонального розвитку.

Одним із найяскравіших прикладів є Ізраїль – країна, яка приймає щороку мільйони паломників трьох світових релігій: християнства, іудаїзму та ісламу. Тут розроблено масштабну інфраструктуру для духовних мандрівників: паломницькі центри, маршрути зі супроводом, кваліфіковані гіді з релігієзнавчим бекграундом. Особливістю ізраїльського досвіду є активне використання цифрових технологій – віртуальні тури святими місцями, онлайн-підготовка до прощ тощо. Ізраїль не лише надає доступ до сакральних локацій, а й створює сприятливу атмосферу міжрелігійної взаємоповаги [9].

Ще одним прикладом є Італія – центр католицького світу. Тут релігійний туризм охоплює не лише Ватикан і Рим, а й такі міста як Ассізі, Лорето, Сан-Джованні-Ротондо. В Італії релігійний туризм інтегровано в культурний простір країни: святині часто включаються до екскурсійних програм, а паломництва супроводжуються відвідуванням музеїв, участю в місцевих

обрядях, святкуваннях. Італійська модель – приклад того, як духовність може поєднуватися з естетикою, культурою та гастрономічним досвідом [14].

У православному світі прикладом є Греція, де паломницький туризм має глибокі традиції. Особливе місце посідає монастирська республіка Афон, куди щороку прямують десятки тисяч православних чоловіків із усього світу. Також популярні паломницькі маршрути на островах Патмос (місце Одкровення Іоанна Богослова), Тінос та інші святині. Грецький підхід вирізняється високим рівнем сакральної автентичності, де збереження духовної атмосфери важливіше за масовість [40].

У Центральній Європі особливе місце займає Польща, де релігійний туризм є важливою складовою національної ідентичності. Щороку мільйони паломників відвідують Ченстохову, де знаходиться ікона Чорної Мадонни, а також інші святині, пов'язані з життям святого Івана Павла II. Уряд Польщі активно підтримує розвиток релігійного туризму, інвестуючи в інфраструктуру та просування на міжнародному рівні [56].

Німеччина також має багатий релігійний спадок, зокрема пов'язаний з Реформацією. Міста Віттенберг і Айзенах приваблюють туристів, зацікавлених у спадщині Мартіна Лютера. Крім того, католицькі святині, такі як Кельнський собор, є важливими центрами паломництва. Німецький підхід до розвитку релігійного туризму включає інтеграцію культурних та освітніх аспектів [15].

Угорщина відома своїми святинями, зокрема базилікою святого Іштвана в Будапешті та монастирем Паннонхальма. Релігійний туризм тут поєднується з культурними подіями та фестивалями, що сприяє залученню ширшої аудиторії туристів [58].

Чехія, хоча й вважається однією з найбільш секуляризованих країн Європи, має значний потенціал у сфері релігійного туризму. Прага з її численними храмами та монастирями приваблює туристів з усього світу. Особливе місце займає паломництво до святині святого Яна Непомуцького.

Австрія пропонує туристам можливість відвідати численні монастирі та абатства, такі як Мельк і Клостернойбург. Релігійний туризм тут поєднується з музичними традиціями, зокрема виконанням духовної музики в історичних храмах [18].

У Португалії релігійний туризм зосереджений навколо Фатіми, де, за переказами, відбулося об'явлення Діви Марії. Щороку це місце відвідують мільйони паломників. Уряд Португалії активно підтримує інфраструктуру та організацію заходів для паломників. У Португалії окрім Фатіми, популярними є місця поклоніння святому Антонію в Лісабоні та численні маршрути до монастирів центральної частини країни. Португальський уряд активно співпрацює з Католицькою церквою у питаннях організації прощ, зокрема щорічних масових заходів 13 травня. Особливістю є підтримка туризму на муніципальному рівні – малим громадам надається фінансування на розвиток сакральної інфраструктури та проведення фестивалів, що робить релігійний туризм частиною регіонального брендингу [23].

Іспанія відома своїм паломницьким маршрутом Каміно де Сантьяго, який веде до собору святого Якова в Сантьяго-де-Компостела. Цей маршрут не лише має релігійне значення, але й є культурним феноменом, що приваблює туристів з усього світу. В Іспанії держава підтримує релігійний туризм не лише через промоцію маршруту Каміно де Сантьяго, а й через інвестиції у розвиток регіональної інфраструктури: відновлення історичних доріг, створення мережі пілігримських притулків (альберге), безкоштовні додатки для навігації, інформаційні центри. Каміно де Сантьяго має статус об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що також посилює міжнародну увагу до цього маршруту. Туризм тут виконує не лише релігійну функцію, а й стає інструментом внутрішнього самопізнання, психоемоційного оздоровлення, що надзвичайно актуально для суспільств у період посткризової стабілізації [28].

У США релігійний туризм має свій специфічний розвиток – тут популярними є подорожі до біблійних парків, релігійних фестивалів,

християнських конференцій, з'їздів та великих церковних громад. Одним із найвідоміших прикладів є «Sight & Sound Theatres» у Пенсильванії та Міссурі – масштабні біблійні постановки, які щороку відвідують сотні тисяч туристів [24; 25]. Також популярним є туризм до місць, пов'язаних із діяльністю Мартіна Лютера Кінга, рухів євангелізму, баптизму тощо. У США релігійний туризм має потужну освітню й медійно-розважальну складову, що поєднує духовність із сучасними форматами культурного споживання [26].

Індія є ще одним надзвичайно показовим прикладом. Це багаторелігійна країна, де релігійний туризм охоплює індуїзм, буддизм, іслам, сикхізм, джайнізм. Масові паломництва до священних міст – Варанасі, Амрітсар, Бодх-Гая, а також участь у фестивалі Кумбха Мела, який збирає мільйони людей, свідчать про глибоко вкорінене значення духовних подорожей для населення. Водночас, уряд Індії активно підтримує інфраструктуру: будує дороги до святинь, створює інформаційні центри, розвиває спеціальні маршрути [30].

У східноазіатському регіоні прикладом може бути Японія, де релігійний туризм тісно інтегрований у культурну ідентичність. Відвідування синтоїстських та буддійських храмів, участь у традиційних релігійних обрядах (наприклад, церемонія очищення у святилищі), сезонне паломництво до гори Фудзі – усе це стало частиною національного стилю життя. Особливість японського підходу – глибока повага до природи як до сакрального елемента, що відкриває перспективу розвитку «природного паломництва» [16].

Отже, Міжнародний досвід свідчить про те, що успішний розвиток релігійного туризму можливий лише за умови інтеграції духовного, культурного, логістичного та інформаційного компонентів. Адаптація таких моделей в Україні, з урахуванням національної специфіки й історичної спадщини, дозволить ефективно розвивати релігійний туризм, зокрема у Харківській області в повоєнний період.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні

Харківська область має значний ресурсний потенціал для розвитку релігійного туризму, який формується на перетині матеріальних і нематеріальних складових. Незважаючи на складну безпекову ситуацію та наслідки бойових дій, регіон зберігає багатий духовний і культурний спадок, який може стати основою для формування привабливих туристичних маршрутів. Потенціал області охоплює як сакральні пам'ятки архітектури, так і елементи природного та культурного ландшафту, що мають духовне або символічне значення.

На території області налічується 277 культових споруд, з яких понад 220 належать до Української православної церкви. Помітно представлені також протестантські громади (близько 14% усіх культових об'єктів) та поодинокі представники інших релігійних традицій (іудаїзм, іслам, католицизм, караїмізм). Така конфесійна різноманітність є передумовою для формування різнопланових турів – від православного паломництва до міжрелігійного культурного туризму [42].

На особливу увагу заслуговують архітектурні пам'ятки національного значення, серед яких виділяються Успенський та Покровський собори в Харкові – не лише культові споруди, а й знакові об'єкти української сакральної архітектури. Крім того, в області нараховується понад 60 об'єктів місцевого значення, що дозволяє формувати локальні туристичні кластери на основі наявної інфраструктури. Важливо, що значна частина цих об'єктів розташована в історичних населених пунктах, таких як Ізюм, Чугуїв, Валки, де збереглась автентична атмосфера, необхідна для духовного туризму [48].

Географічна структура розміщення сакральних об'єктів демонструє нерівномірну концентрацію ресурсів. Найбільше культових споруд

зосереджено в місті Харкові (понад 70), що логічно, враховуючи його статус як обласного центру. Значні ресурси наявні у Харківському, Чугуївському, Ізюмському та Куп'янському районах. Саме на основі цієї просторової конфігурації можна запропонувати радіальну модель розвитку релігійного туризму – із центром у Харкові та маршрутами до регіональних святинь [43].

Окрім сакральних споруд, ресурсний потенціал Харківської області включає природні, культурні та логістичні компоненти, які мають безпосереднє значення для формування маршрутів релігійного туризму [49]. Насамперед ідеться про існуючі історичні населені пункти, де збереглися елементи релігійної культури: старі цвинтарі, хрести, каплиці, колишні монастирські маєтки.

Серед ключових локацій – Ізюм (собор Вознесіння Господнього), Зміїв (Свято-Троїцький храм), Чугуїв (Свято-Покровський храм). Ці об'єкти можуть бути включені до локальних маршрутів «малого паломництва», які не вимагають великих витрат і підходять для внутрішнього туризму. Також перспективним є село Манченки, де розташовані залишки колишнього монастиря, та селище Есхар, біля якого збереглась культова криниця з хрестом, що може стати елементом духовно-природного маршруту [46].

Ресурсним активом є і музейні колекції – зокрема, у Харківському історичному музеї зберігаються понад 200 одиниць релігійного призначення (вишиті плащаниці, стародруки, ікони), що можуть бути використані для створення рухомих виставок у форматі супровідних заходів до паломницьких маршрутів [43].

Окрему увагу варто звернути на транспортну інфраструктуру: із Харкова в усі зазначені населені пункти пролягають автошляхи, які є придатними для автобусних турів [38]. Це дозволяє формувати радіальні маршрути з поверненням до Харкова впродовж одного дня, що важливо для цільової аудиторії пенсійного віку та родинних поїздок.

Архітектурна різноманітність сакральної спадщини Харківської області є важливою частиною її туристичного потенціалу. Значна частина храмів,

особливо в центральній та південній частинах регіону, збудована у стилі українського бароко XVIII століття, що відображає впливи гетьманської традиції та чернігівсько-слобожанської школи. Яскравими прикладами є Свято-Покровський собор у Харкові (1689) та Вознесенський собор в Ізюмі, які поєднують пластичність форм із багатою декоративністю фасадів, характерною для барокових культових споруд [41].

У другій половині XIX – на початку XX століття активізувалося будівництво храмів у неовізантійському та псевдоруському стилях, що стало результатом загальноросійської церковної архітектурної політики. До таких споруд належать, зокрема, Свято-Благовіщенський кафедральний собор у Харкові – одна з найбільших культових будівель східної України, яка вирізняється масивними банями, різнокольоровою кладкою та візантійськими орнаментами. Такі об'єкти мають привабливість як для релігійних туристів, так і для шанувальників історичної архітектури [53].

Окрему групу становлять храми, зведені у стилі модерну та конструктивізму, особливо в міжвоєнний та повоєнний періоди. Наприклад, церква святого Архангела Михаїла у Чугуєві, перебудована в 1930-х рр., відображає прагнення до спрощених, але монументальних форм [36]. Сьогодні ці споруди, з огляду на рідкість подібної архітектури в церковному середовищі, можуть бути використані як елементи спеціалізованих тематичних екскурсій.

У селах Харківщини зустрічаються приклади традиційного дерев'яного зодчества, хоча значна частина таких храмів втрачена або замінена на сучасні будівлі. Проте збережені зразки – наприклад, дерев'яна церква в селі Велика Рогозянка, – можуть бути інтегровані до маршрутів, присвячених народному будівництву, історії старообрядництва чи протестантським течіям, які традиційно тяжіють до лаконізму [34].

Загалом, стилістичне розмаїття культових споруд дозволяє розробляти маршрути не лише з духовною, а й культурно-естетичною та

архітектурно-пізнавальною спрямованістю, що суттєво розширює цільову аудиторію релігійного туризму.

Оцінюючи ресурсний потенціал релігійного туризму в Харківській області, важливо враховувати не лише кількість сакральних об'єктів, а й особливості їхнього розміщення на території регіону. Це дозволяє більш ефективно формувати маршрути та визначати потенційні туристичні кластери (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл культових споруд за районами Харківської області, 2022 р.

Район	Кількість культових споруд	Частка від загальної кількості (%)
м. Харків	72	26 %
Харківський	32	11,6 %
Чугуївський	20	7,2 %
Ізюмський	19	6,9 %
Куп'янський	18	6,5 %
Богодухівський	16	5,8 %
Красноградський	15	5,4 %
Лозівський	13	4,7 %
Первомайський	12	4,3 %
Інші (села, селища)	60	21,6 %
Разом	277	100 %

Складено автором за матеріалами: [41; 42; 43]

Дані таблиці демонструють нерівномірний просторовий розподіл сакрального ресурсу, з яскраво вираженою концентрацією в місті Харкові – понад чверть усіх культових споруд області. Це пояснюється не лише високою щільністю населення, а й тим, що саме в Харкові розміщено ключові кафедральні храми, монастирі, релігійні центри.

Важливими також є Харківський, Чугуївський, Ізюмський і Куп'янський райони, де наявна помітна концентрація об'єктів [44]. Це дозволяє групувати сакральні пам'ятки в тематичні чи регіональні туристичні кластери, що може стати основою для розробки раціональних маршрутів.

Цікавою є частка «інших» сіл і селищ – понад 20%, що свідчить про високу збереженість релігійної інфраструктури в малих громадах. У контексті

повоєнного туризму саме такі локації можуть стати осередками тихого духовного туризму, ретритів і поїздок для невеликих груп.

Ураховуючи просторову концентрацію культових об'єктів і наявність логістичної інфраструктури, на території Харківської області можна виокремити щонайменше чотири перспективні туристичні кластери, які мають потенціал для розвитку релігійного туризму. До них належать: Харківський центральний кластер, Ізюмський сакральний вузол, Чугуєво-Зміївський маршрутний сегмент і сільський кластер Старосалтівської громади [50].

Харківський кластер включає головні духовні центри регіону – Успенський, Покровський, Благовіщенський собори, Свято-Троїцький монастир, а також музеї, пов'язані з історією релігії. Це осередок урбаністичного релігійного туризму з високою транспортною доступністю та готовою інфраструктурою [51]. Саме з цього кластеру доцільно починати маршрути для туристів з інших регіонів, формуючи багатоденну програму з виїздами до периферійних святинь.

Ізюмський кластер формують Вознесенський кафедральний собор, Свято-Миколаївська церква та залишки колишніх монастирських угідь у передмісті. Особливість цього сегменту – поєднання сакральної спадщини з мальовничим природним ландшафтом (кряжі, ліси, річка Сіверський Донець). Ізюм має перспективу розвитку духовно-природного туризму з елементами паломництва, медитації, споглядальних практик [52].

Чугуєво-Зміївський кластер має вигідне географічне розташування – на південному сході від Харкова. Тут розташовані храми з багатою історією, зокрема Свято-Троїцький храм у Змієві, церква святителя Миколая, старі цвинтарі з культовими символами, джерела [52]. У цьому кластері доцільно формувати одноденні маршрути «для душі» – без великих переміщень, але з елементами духовної тиші, вивчення локальної спадщини та зупинками у сільських храмах.

Сільський кластер Старосалтівської громади охоплює низку невеликих населених пунктів на північний схід від Харкова – Петрівське, Хотімля, Зарічне, Черкаська Лозова. Тут збереглися малі сільські храми з унікальною архітектурою, дерев'яні каплиці та культові джерела. Частина з них пов'язана з місцевими легендами про зцілення й об'явлення, що створює основу для формування невеликих пішохідних або велосипедних паломницьких маршрутів [54]. Значна частина об'єктів має автентичний вигляд, і саме ця простота приваблює людей, які шукають спокій і тишу в духовних подорожах.

В умовах повоєнного періоду та психологічного виснаження суспільства саме такі кластери здатні запропонувати духовну терапію через природу, споглядання і молитовний спокій. Наявність лісів, річкових долин та місцевих ініціатив (наприклад, щорічні хресні ходи між селами) дає змогу вибудовувати сезонні маршрути із залученням місцевих громад, що важливо для пожвавлення сільської економіки та підтримки локальної ідентичності.

Перспективним виглядає й Куп'янсько-Вовчанський кластер, орієнтований на східні громади області. Тут до уваги заслуговують Покровська церква у Великому Бурлуку, старовинні об'єкти у Вовчанську та Свято-Преображенська церква в селі Приколотне [45]. Низка об'єктів потребує відновлення, однак саме це відкриває шлях до створення волонтерсько-релігійних турів, де поєднується допомога, духовність і пізнання.

Крім паломницького спрямування, у межах зазначених кластерів доцільно розвивати і напрям еко-релігійного туризму, що поєднує сакральні об'єкти з екологічно чистими природними ландшафтами. Це відкриває простір для ретритів, семінарів, індивідуальних духовних мандрівок у форматі «slow travel», що відповідає сучасним трендам сталого туризму.

Війна завдала суттєвої шкоди релігійній інфраструктурі Харківської області. Згідно з даними Департаменту культури Харківської ОВА та повідомленнями релігійних громад, у період активних бойових дій 2022–2023

років були частково або повністю зруйновані щонайменше 25 культових споруд, зокрема храми в Ізюмі, Балаклії, Куп'янську, Малинівці, Великій Комишувасі, Дергачах. Деякі з них мають статус пам'яток архітектури місцевого значення, що ще більше підвищує вартість їх збереження та символічного навантаження для громади [44].

Пошкоджені святині можуть стати не лише об'єктами майбутньої реставрації, а й елементами «туризму пам'яті» – форми духовного туризму, що акцентує увагу на цінності збереженого, на колективному досвіді втрат і відновлення. Наприклад, маршрут із Харкова до Ізюма, що проходить через звільнені території, може включати відвідування зруйнованого Вознесенського собору, який вже сьогодні став символом стійкості й духовного опору [12].

Такий підхід є важливим не лише з точки зору емоційного впливу, а й як інструмент активізації громадської участі у процесах відновлення. Деякі громади вже ініціювали волонтерські поїздки з метою допомоги храмам (наприклад, у селі Мосьпанове та в Чугуївському районі), що свідчить про запит на поєднання духовного туризму з практичним служінням – форматом, популярним у світовій практиці (volunteer-based spiritual tourism).

Ресурсна база релігійного туризму Харківської області охоплює широкий спектр елементів – від діючих культових споруд і пам'яток архітектури до природних локацій, музейних колекцій і навіть об'єктів, що постраждали внаслідок бойових дій. Кожен із цих ресурсів має власну функціональну нішу та потенціал для включення в туристичні маршрути різного формату [11]. Важливим аспектом є не лише географічна концентрація об'єктів, а й їх здатність відповідати сучасним запитам різних груп туристів – від паломників до прихильників духовних практик і волонтерських ініціатив (табл. 2.2).

Представлена класифікація демонструє, що ресурсна база Харківщини є багатомірною – від класичних сакральних споруд до менш очевидних, але цінних для туризму елементів: джерел, музейних зібрань, пам'ятних місць,

подієвих активностей. Зокрема, особливу увагу варто звернути на потенціал пошкоджених храмів, які традиційно не включаються до туристичних маршрутів, але в умовах повоєнного періоду набувають символічного й меморіального значення. Їх відвідування може мати не лише духовний, а й психотерапевтичний ефект – особливо для внутрішньо переміщених осіб або тих, хто пережив бойові дії.

Таблиця 2.2

Типологія ресурсів релігійного туризму Харківської області та
можливості їх туристичного використання

Тип ресурсу	Приклади	Географія розміщення	Туристичний формат	Цільова аудиторія
Сакральні споруди діючі	Успенський, Покровський, Благовіщенський собори, сільські храми	м. Харків, Ізюм, Чугуїв, Старий Салтів, Вовчанськ	Паломництво, оглядові екскурсії	Релігійні громади, туристи з культурним інтересом
Архітектурні пам'ятки	Вознесенський собор (Ізюм), храм св. Миколая (Зміїв), дерев'яні церкви	Ізюм, Зміїв, Валки, Велика Рогозянка	Архітектурний та культурно-історичний туризм	Архітектори, історики, освітні групи
Пошкоджені/зруйновані святині	Храми у Балаклії, Дергачах, Куп'янську, Мосьпановому	Куп'янський, Ізюмський, Харківський р-ни	Туризм пам'яті, волонтерсько-релігійні поїздки	Волонтери, молодь, благодійні організації
Природні духовні місця	Джерело в Есхарі, урочище Мартове, лісові криниці	Чугуївський, Зміївський р-ни	Ретрит, медитативний туризм	Туристи, орієнтовані на тишу, еко-релакс
Музейні колекції	Харківський історичний музей, експозиції церковного мистецтва	м. Харків	Тематичні виставки, супровід екскурсій	Студенти, екскурсанти, вчителі
Подієвий ресурс (релігійні свята)	Хресні ходи, престольні свята, великі служби, фестивалі духовної музики	Харків, Чугуїв, Ізюм, Куп'янськ	Подієвий, духовно-пізнавальний туризм	Паломники, музиканти, дослідники традицій

Складено автором за матеріалами: [38; 40;42]

Водночас таблиця демонструє, що кожен тип ресурсу має свою специфічну аудиторію, що відкриває широкі можливості для сегментації ринку: від традиційних паломників і парафіян – до молоді, екологічно свідомих мандрівників і навіть волонтерів. Такий підхід дозволяє переходити від загальних маршрутів до цільових турпродуктів, адаптованих під конкретні запити.

Крім того, варіативність форматів – від класичного паломництва до подієвого чи еко-ретритного туризму – свідчить про високий ступінь гнучкості й адаптивності релігійного ресурсу в сучасному середовищі [7]. Це особливо актуально у повоєнний період, коли важливо не лише зберігати й відновлювати сакральну спадщину, а й інтегрувати її в нові суспільні практики.

Важливу складову ресурсного потенціалу Харківської області становлять культові споруди, що мають статус пам'яток архітектури національного значення. Такі об'єкти вирізняються високою історико-культурною цінністю, збереженим автентичним виглядом і архітектурною унікальністю. Просторовий розподіл цих об'єктів демонструє їхню концентрацію переважно в містах з давньою духовною традицією, що дозволяє сформувати перспективні тематичні маршрути (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розташування культових споруд – пам'яток архітектури національного значення в Харківській області

Район	Споруда
м. Харків	Комплекс споруд Свято-Покровського монастиря, Покровський собор, Успенський собор, Дзвіниця Успенського собору.
Ізюмський	Спасо-Преображенський собор, Вознесенська церква з дзвіницею, Миколаївська церква, Церква Іоанна Предтечі
Краснокутський	Спаська церква, Покровська церква
Нововодолазький	Церква Св.Миколи
Харківський	Миколаївська церква
Чугуївський	Покровський собор

Джерело: [11]

Основна частина культових об'єктів національного значення зосереджена в місті Харкові, що цілком логічно з огляду на його статус як історичного, адміністративного й духовного центру регіону. Тут сконцентровано одразу кілька споруд загальнодержавної важливості, серед яких Покровський та Успенський собори, а також архітектурний комплекс Свято-Покровського монастиря, що формують ядро для формування міського паломницького та культурно-релігійного туризму.

Серед районів області вирізняється Ізюмський, де розташовані одразу чотири пам'ятки – це свідчить про високий потенціал історико-релігійного кластеру на сході регіону. Особливої уваги заслуговує Спасо-Преображенський собор, який після пошкодження внаслідок бойових дій може бути включений до маршрутів туризму пам'яті та волонтерської участі.

Важливо зазначити, що інші райони – Краснокутський, Нововодолазький, Харківський, Чугуївський – представлені окремими об'єктами, які, попри невелику кількість, мають локальне значення для культурного ландшафту своїх громад [35]. Їх включення до регіональних маршрутів дозволяє урізноманітнити пропозицію релігійного туризму через формат «малих святинь» – особливо актуальний для короткотермінових подорожей або туристів похилого віку.

Таким чином, об'єкти, відображені в таблиці, є не лише елементами культурної спадщини, а й ключовими ресурсними точками для побудови системної туристичної пропозиції, орієнтованої як на внутрішній, так і міжнародний ринок.

Ресурсний потенціал релігійного туризму в Харківській області формується не лише за рахунок кількісної присутності культових споруд, а й завдяки їхньому територіальному розміщенню. Просторова концентрація пам'яток архітектури національного значення відіграє ключову роль у плануванні туристичних маршрутів, оскільки дозволяє визначити найбільш перспективні центри тяжіння духовного і культурного інтересу (рис. 2.1) .

Рис. 2.1. Розміщення культових пам'яток архітектури національного значення в Харківській області [11]

Картографічна візуалізація показує, що об'єкти культової архітектури національного значення мають чітко виражену територіальну концентрацію у межах кількох адміністративних одиниць – насамперед міста Харкова, а також Ізюмського, Чугуївського, Краснокутського та Нововодолазького районів. Така локалізація дозволяє не лише виявити історичні осередки духовного життя, а й виділити потенційні точки формування туристичних кластерів.

Водночас карта вказує на незбалансованість просторового розміщення об'єктів: значна частина території області залишається поза межами впливу пам'яток національного значення. Це зумовлює потребу в розширенні туристичних маршрутів за рахунок об'єктів місцевого значення, а також розвитку тематичних турів – наприклад, монастирських, дерев'яних церков або «тихих маршрутів» для малих громад [11].

Ізюм, Чугуїв, Краснокутськ і Нова Водолага виступають як ключові «вузли» маршрутної мережі, де можна поєднати сакральні об'єкти з природними, меморіальними та історико-культурними локаціями. Саме на цих точках доцільно зосередити зусилля щодо інфраструктурного розвитку, інформаційного супроводу та залучення туристичних операторів.

Харківська область має потужний ресурсний потенціал для розвитку релігійного туризму, що базується на поєднанні культових споруд, природних сакральних локацій, музейної спадщини та локальних релігійних традицій. Просторове розміщення об'єктів дозволяє виокремити кілька туристичних кластерів із різним функціональним наповненням. Особливу цінність становлять об'єкти, що постраждали внаслідок бойових дій, адже вони відкривають перспективу для туризму пам'яті та волонтерських ініціатив. Ресурси релігійного туризму в регіоні мають не лише культурне, а й духовне та соціальне значення, особливо в умовах повоєнного відновлення.

2.2. Регіональні особливості розвитку релігійного туризму

Релігійний туризм у Харківській області формується на основі унікальних регіональних особливостей, які склалися під впливом історичних, демографічних та геополітичних чинників. Упродовж століть Харківщина перебувала на стику різних культурних, релігійних та адміністративних впливів: з одного боку – православно-козацької традиції Слобожанщини, з іншого – модерністської урбаністики Російської імперії, а згодом і радянської секуляризації. Ця мозаїчність зумовила високу конфесійну строкатість регіону, яка й досі зберігається у структурі релігійних громад і храмової мережі.

Станом на 2022 рік на Харківщині функціонувало понад 870 релігійних організацій, що представляють 28 релігійних течій, з яких абсолютну більшість становлять структури Православної церкви України (ПЦУ) та Української православної церкви (УПЦ). При цьому розподіл за районами є

вкрай нерівномірним, що обумовлено як історичними чинниками (наявність старих козацьких слобод, колишніх монастирів), так і сучасними – урбанізація, чисельність населення, транспортна доступність [42].

Ці конфесійні та територіальні особливості наочно відображено на картосхемі розміщення релігійних організацій області (рис. 2.2). Вона демонструє, що щільність релігійної присутності різко зростає навколо Харкова та в районах із історичними центрами – Ізюмі, Чугуєві, Балаклії. Водночас у північних і південно-західних районах спостерігається менша кількість зареєстрованих громад, що створює потенціал для розширення маршрутів через розвиток нових осередків.

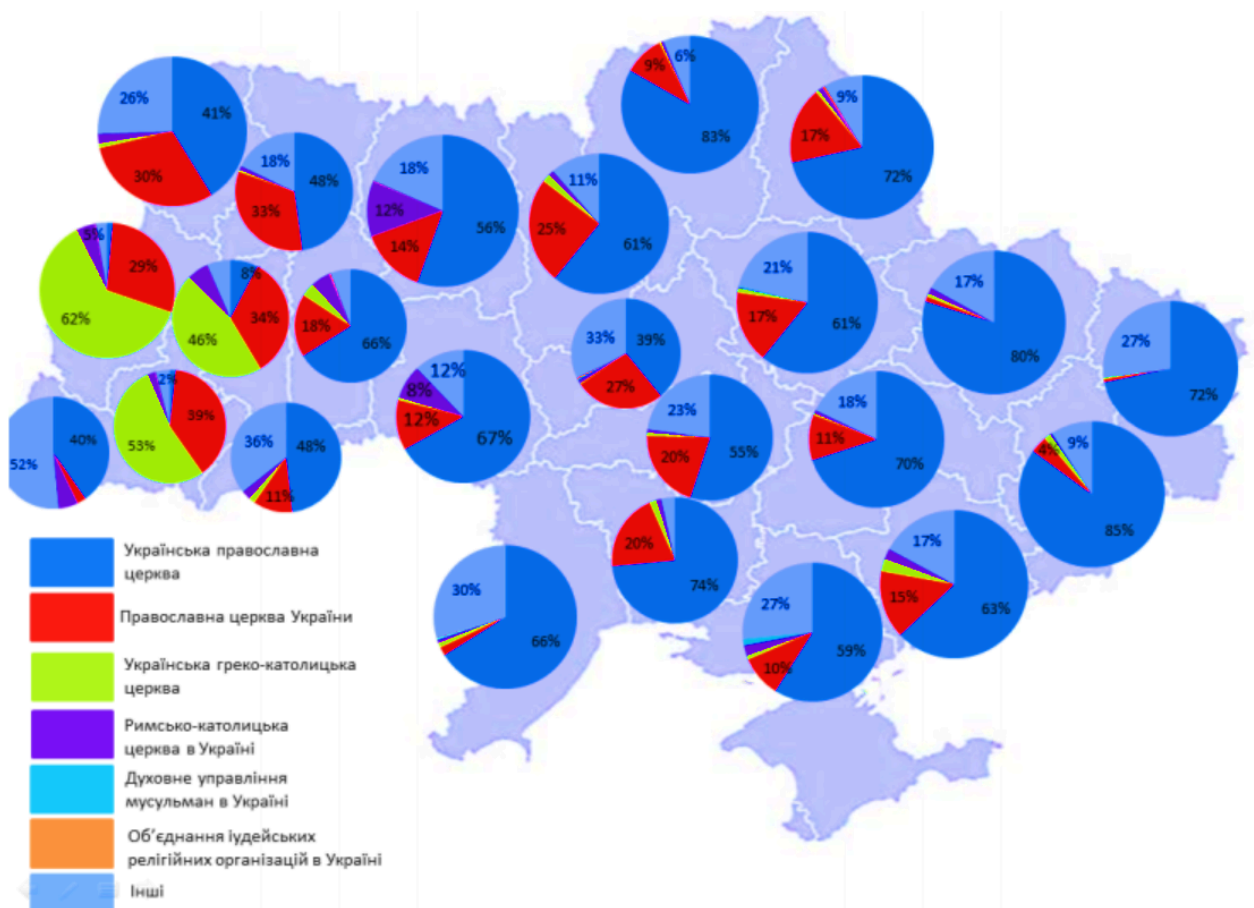

Рис. 2.2. Просторове розміщення релігійних організацій в Україні [11]

Особливістю Харківщини є співіснування різних конфесій в одному населеному пункті, що відкриває можливості для формування міжконфесійних маршрутів та діалогу культур. У таких громадах, як

Вовчанськ, Чугуїв, Куп'янськ, можна зустріти православні, протестантські, греко-католицькі й мусульманські спільноти, які зберігають власну релігійну ідентичність та водночас беруть участь у міжрелігійних заходах. Це створює унікальний культурний контекст для духовного туризму, що орієнтується не лише на сакральність, а й на пошук взаєморозуміння і символічної єдності.

Упродовж останніх десятиліть релігійна ситуація в Харківській області зазнала суттєвих трансформацій, що були зумовлені не лише внутрішніми духовними процесами, а й загальнонаціональними подіями – революційними хвилями, політичними змінами, збройною агресією. Важливо зазначити, що у період з 2010 по 2022 рік на Харківщині простежується загальне зростання кількості релігійних організацій, проте з нерівномірною динамікою [51].

Так, у 2010 році в регіоні діяли 775 релігійних організацій, а вже у 2022 – понад 870, що свідчить про майже 13% приріст. Основне зростання спостерігалось серед громад УПЦ, протестантських деномінацій і незалежних харизматичних церков [35]. Водночас варто зазначити, що в постмайданний період (після 2014 року) активізувалася реєстрація громад Православної церкви України, особливо в містах та прикордонних районах, де відзначалась підвищений попит на національну ідентичність у релігійній формі [39].

Ще однією ознакою регіональної специфіки є стійкість та юридична активність протестантських об'єднань – таких як Адвентисти сьомого дня, Євангельські християни-баптисти, П'ятидесятницькі церкви. Саме ці громади найчастіше змінювали свій правовий статус (наприклад, з «місцевої» на «обласну»), що свідчить про їх прагнення до організаційної самостійності та участі у суспільному житті [46].

Крім кількісних показників, зміни відбувались і в якісному плані: зростає частка релігійних громад, які взаємодіють із туристичним сектором – проводять відкриті святкування, міжконфесійні фестивалі, організують екскурсії чи паломницькі виїзди. Така еволюція релігійної мережі створює

підґрунтя для включення релігійних організацій як активних суб'єктів туристичного розвитку регіону.

Релігійний ландшафт Харківської області характеризується значним конфесійним домінуванням Української православної церкви, що історично сформувалась як основна релігійна традиція регіону. Згідно з даними, 94% усіх культових пам'яток архітектури області належать саме до УПЦ, тоді як інші конфесії представлені значно меншою кількістю об'єктів (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Культові пам'ятки архітектури Харківської області за конфесійною належністю [11]

На другому місці – громади Православної церкви України, що мають у своєму розпорядженні 3% споруд. Незначну частку займають релігійні об'єкти, пов'язані з римо-католицькою традицією (1%), юдаїзмом (1%) і караїмізмом (1%). Така ситуація пояснюється, з одного боку, історичною перевагою православ'я, що отримувало підтримку в різні періоди – від імперського до радянського часу, а з іншого – низькою темпоральною мобільністю інших конфесій, які не завжди мали змогу зводити масштабні культові споруди [11].

Однак, незважаючи на домінування УПЦ, сам факт наявності культурної спадщини інших віросповідань вказує на конфесійну багатошаровість і можливість формування міжрелігійних маршрутів. Наприклад, доцільно включати до туристичних програм колишні католицькі костьоли (як у

Релігійний туризм у Харківській області формується в умовах складного поєднання історичних, конфесійних та соціально-культурних чинників. Регіон вирізняється значною кількістю релігійних громад, багатоконфесійністю та широким спектром сакральних об'єктів, переважна більшість яких належить до Української православної церкви.

Просторовий аналіз показує, що релігійна інфраструктура зосереджена переважно в центральній і східній частинах області, навколо Харкова та історичних міст – Ізюма, Чугуєва, Куп'янська. У цих локаціях спостерігається як найбільша щільність культових споруд, так і наявність осередків міжконфесійного співіснування, що створює підґрунтя для формування маршрутів міжрелігійного діалогу.

Разом із тим, Харківщина демонструє порівняно низьку частку сакральних об'єктів, що мають статус національних пам'яток архітектури, що зумовлює потребу у зваженому підході до туристичного просування менш знаних, але автентичних локацій [50]. У контексті повоєнного відновлення це створює простір для розвитку нових форматів – духовного туризму, екоретритів, локальних маршрутів з історичною пам'яттю.

Регіональні особливості релігійного туризму значною мірою визначаються конфесійною мозаїкою культових об'єктів, що історично сформувалась у межах Харківської області [55]. Просторове співіснування храмів різних релігійних традицій – православних, католицьких, протестантських, іудейських тощо – створює унікальні умови для розвитку міжконфесійного та етнокультурного туризму. Візуалізація такого розподілу дозволяє виявити осередки релігійного різноманіття та потенційні точки перетину маршрутів (рис. 2.5).

Карта розміщення культових споруд різних конфесій у Харківській області яскраво ілюструє високу концентрацію сакральних об'єктів у місті Харкові, де зосереджено найбільше релігійних будівель, представлених як традиційними православними храмами, так і об'єктами інших релігій – костелами, синагогами, кенасами. Це підтверджує статус Харкова як

мультикультурного центру з багатою релігійною спадщиною, який має потенціал для формування міжконфесійних екскурсійних маршрутів та культурно-релігійного туризму європейського зразка.

Рис. 2.5 Просторове розміщення культових споруд різних конфесій у Харківській області [11]

На території області сакральні об'єкти рівномірно розташовані в більшості адміністративних районів. Особливо вирізняються прикордонні громади – Вовчанськ, Куп'янськ, Дворічна, Великий Бурлук, де збереглося значне число православних церков, а також поодинокі об'єкти інших віросповідань, що свідчить про історичну присутність різних етнічних груп.

Наявність синагог, костелів і кенас у межах області створює основу для розвитку етноконфесійного туризму, орієнтованого на вивчення єврейської, польської, вірменської та інших культур. Такі маршрути можуть поєднувати релігійно-культурні об'єкти з місцями пам'яті, старовинними кладовищами, музеями громади, формуючи глибший наратив на основі багатокультурної спадщини регіону.

Таким чином, бачимо, що релігійна спадщина Харківської області – це не лише кількісна домінанта православ'я, а й цінне середовище конфесійної багат шаровості, що дає змогу формувати туристичні продукти різного змісту, глибини та цільової аудиторії.

Релігійний простір Харківської області вирізняється конфесійною різноманітністю та значним історико-культурним потенціалом, що формує основу для розвитку багат форматного релігійного туризму. Домінування православних об'єктів доповнюється наявністю сакральних споруд інших релігійних традицій – католицьких, юдейських, мусульманських, що створює передумови для міжконфесійного діалогу та тематичних маршрутів.

Просторове розміщення культових об'єктів є нерівномірним: найбільша щільність спостерігається у Харкові, а також в Ізюмському, Чугуївському, Краснокутському районах, що зумовлює формування локальних туристичних кластерів. Водночас значна частина районів має поодинокі, але цінні об'єкти, здатні доповнити мережу «тихого туризму» – ретритів, краєзнавчих поїздок, маршрутів самопізнання. Крім того, релігійний туризм у регіоні має розгалужену базу для подальшого розвитку, однак потребує системної підтримки, культурного просування та оновленої маршрутної логістики з урахуванням конфесійної, територіальної та історичної специфіки.

2.3. Перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час

Повоєнний етап розвитку Харківської області відкриває нові вектори для висвітлення ролі релігійного туризму як інструменту духовного, соціального й економічного відновлення. З огляду на втрати інфраструктури, зміну демографічного складу населення та потребу у зціленні колективної травми, релігійний туризм набуває особливого значення як засіб повернення до сенсів, культури, духовних традицій. Враховуючи конфесійну мозаїчність регіону та наявність значного історико-культурного спадку, Харківщина має

усі передумови для формування нових, актуальних за змістом і формою форматів релігійного туризму.

Одним із ключових напрямів розвитку релігійного туризму у повоєнний час є туризм пам'яті – відвідування пошкоджених або зруйнованих культових споруд, які набули символічного значення для місцевих громад. Такі об'єкти, як Спасо-Преображенський собор у Ізюмі чи Покровський храм у Балаклії, можуть стати не лише місцями скорботи, а й осередками духовного переосмислення, волонтерської активності та культурного відродження. У європейській практиці подібні локації активно включаються до туристичних маршрутів як простори колективної пам'яті та стійкості [43].

Другим вектором є розвиток локальних і короткотривалих маршрутів, адаптованих під нову логістику регіону. В умовах зниження мобільності населення, часткового руйнування доріг і обмежених фінансів у туристів зростає попит на «малі прощі» – подорожі до доступних святинь в межах одного-двох днів. Такі маршрути можуть охоплювати храмові комплекси у Змієві, Чугуєві, Краснокутську, де поєднуються духовний, природний і культурний компонент [42].

Окремої уваги заслуговують цифрові перспективи: зростає значення віртуальних паломництв, 3D-візуалізацій храмів, онлайн-екскурсій та цифрових карт паломницьких маршрутів. У повоєнний час ці формати не лише компенсують тимчасову недоступність об'єктів, а й виступають засобом популяризації релігійної спадщини серед молоді та зовнішньої аудиторії. Інтеграція цифрових технологій із традиційними формами туризму дозволяє забезпечити сталий інтерес до сакральних об'єктів незалежно від фізичних бар'єрів [9].

Ще одним перспективним напрямом у повоєнний час може стати інтеграція релігійного туризму з волонтерськими ініціативами – наприклад, участь у прибиранні території зруйнованих храмів, відновленні каплиць, облаштуванні паломницьких шляхів. Такий формат поєднує духовне служіння, фізичну допомогу та соціальну відповідальність, формуючи новий

тип подорожуючого – не споживача вражень, а активного учасника змін. Волонтерський туризм може бути особливо актуальним серед молоді, студентських груп, вірян діаспори.

Також варто враховувати психоемоційну функцію релігійного туризму в умовах посттравматичного відновлення. Візити до святинь, участь у службах, можливість побути в тиші, природному середовищі чи спільній молитві мають ефект «м'якої реабілітації» – особливо для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, родин загиблих [55]. У цьому контексті релігійний туризм може бути інтегрований із проєктами духовної підтримки, психологічної допомоги, реабілітаційних програм .

У повоєнний період розвиток релігійного туризму в Харківській області набуває багатовекторного характеру, охоплюючи як традиційні практики паломництва, так і нові формати, зумовлені соціальними, технологічними та психологічними викликами часу [51]. Таким чином, для ефективного стратегічного планування важливо класифікувати основні напрями, в межах яких може відбуватись оновлення туристичної діяльності на основі духовної спадщини. Узагальнений підхід до типологізації перспектив представлено у таблиці (табл. 2.4).

Зазначимо, що важливо системно оцінити потенційні вектори розвитку релігійного туризму у Харківській області, виходячи з її духовного, просторового й соціального ресурсу. Очевидно, що перспективи не обмежуються відновленням довоєнних практик – навпаки, вони значною мірою оновлюються відповідно до нових умов, викликів і потреб суспільства.

Крім того, традиційні та локальні формати паломництва залишаються затребуваними, однак тепер акцент переноситься на доступність і гнучкість маршрутів, здатних адаптуватися до нової логістичної реальності [47]. Маршрути «малого радіусу» стають найбільш реалістичними в умовах зруйнованої інфраструктури та обмеженого транспорту.

Натомість інноваційні та цифрові підходи відкривають нові аудиторії: молодь, осіб з інвалідністю, українську діаспору. Віртуальні формати не

замінюють фізичне паломництво, але створюють простір для підтримки інтересу до святинь, навіть за умови тимчасової недоступності або безпеки.

Таблиця 2.4.

Перспективні напрями розвитку релігійного туризму у Харківській області у повоєнний час

Напрямок	Суть	Приклади / Формати
Традиційний	Відновлення звичних форм паломництва, прощ, храмових маршрутів	Паломництва до Покровського собору, монастирів, храмових свят
Місцевий (локальний)	Короткі маршрути в межах області або району	«Малі прощі» до храмів у Чугуєві, Змієві, Ізюмі
Пам'яті та відновлення	Візити до зруйнованих святинь, підтримка об'єктів, туризм пам'яті	Спасо-Преображенський собор (Ізюм), Покровський храм (Балаклія)
Цифровий / інноваційний	Залучення новітніх технологій у віртуалізації сакрального досвіду	Онлайн-прощі, VR-мандрівки, 3D-реконструкції храмів
Волонтерський	Поєднання туризму з відновлювальними або допоміжними практиками	Реставраційні виїзди, толоки при храмах, поїздки з духовно-громадською місією
Соціально-психологічний	Туризм як інструмент внутрішнього зцілення, підтримки, духовного переживання	Поїздки для ВПО, ветеранів, груп емоційної підтримки
Інституційний / організаційний	Залучення Церкви, держави та туристичного бізнесу до створення нових маршрутів	Партнерства з єпархіями, громадами, ГО, ТПЦ, місцевою владою

Складено автором за матеріалами: [49; 51]

Окремо варто виділити волонтерський і психоемоційний напрям, що є специфічними для повоєнного етапу. Поєднання туризму з елементами допомоги, реабілітації, духовного супроводу створює нову етику релігійного туризму, де людина – не лише споживач, а співтворець відновлення. Це дозволяє релігійним громадам і туристичному сектору виступати як соціально активні агенти трансформацій.

Таким чином, поділ перспектив за напрямками дозволяє краще структурувати майбутні ініціативи та окреслити сфери для підтримки – як з боку органів влади, так і релігійних та громадських інституцій.

Одним із ключових суб'єктів майбутнього розвитку релігійного туризму в Харківській області виступають територіальні громади, на базі яких зосереджено більшість сакральних об'єктів – храмів, монастирів, каплиць, місць пам'яті. Саме громади стають ініціаторами локальних проєктів, фестивалів, волонтерських поїздок та міжконфесійних діалогів, що не лише сприяє збереженню культурної спадщини, а й стимулює економічну активність на місцях.

У повоєнному контексті громади отримують подвійну функцію: з одного боку – як організатори локального туризму, з іншого – як бенефіціари відновлення. Через залучення до туристичного процесу місцеві жителі можуть реалізовувати себе як екскурсоводи, майстри сувенірної справи, власники садиб, перевізники, кухарі, волонтери – тобто створюється ланцюг зайнятості, особливо актуальний у депресивних та частково зруйнованих районах.

У перспективі громади можуть розвивати свої туристичні бренди, базовані на сакральному просторі. Наприклад:

- ✓ Чугуївщина – як край козацько-православної духовності;
- ✓ Краснокутськ – як зелена зона для екопаломництва та монастирських ретритів;
- ✓ Ізюмщина – як простір туризму пам'яті та духовного зцілення;
- ✓ Слобожанські села – як осередки стародавніх храмів і духовного побуту.

Не менш важливим є аспект громадської суб'єктності: через туризм громади отримують інструменти впливу на соціальне планування, взаємодію з владою, збереження ідентичності. Це особливо цінно в умовах, коли довіра до державних інституцій ще не повністю відновлена.

Один із най динамічніших векторів розвитку релігійного туризму у XXI столітті – це інтеграція цифрових технологій у процес духовного пізнання та мандрівки до святинь. Після пандемії COVID-19 у багатьох країнах активно

розвивалися формати віртуальних прощ, 3D-екскурсій та онлайн-молитов, а в умовах війни така практика стає ще більш затребуваною [27].

У повоєнній Харківщині цифрові інструменти можуть виконати кілька критичних функцій:

✓ Збереження та презентація духовної спадщини – шляхом створення віртуальних музеїв, 3D-реконструкцій зруйнованих храмів, інтерактивних мап духовних маршрутів.

✓ Підтримка зацікавлення до регіону в умовах обмеженого фізичного доступу – наприклад, відеоекскурсії храмами Куп'янська чи Ізюма можуть транслюватися онлайн, з гідом, священником або істориком.

✓ Інклюзивність – онлайн-формати відкривають можливості паломництва для осіб з обмеженою мобільністю, літніх людей, внутрішньо переміщених осіб або вірян із-за кордону.

Світовий досвід показує, що цифрова складова не замінює фізичну присутність, але доповнює її – як «духовна передмова» перед візитом або післямандрівний ресурс. Особливо перспективними є інтегровані мобільні застосунки (із аудіогідом, молитвами, історією місця), VR-тури (360° відео зсередини храмів) і навіть елементи доповненої реальності (AR), які дозволяють «оживити» сакральні об'єкти прямо на екрані смартфона [22].

Також варто розглянути створення цифрової платформи релігійного туризму Харківщини, де об'єднуватимуться: календар подій і служб; інтерактивна карта святинь; віртуальні прощі; контакти громад, гідів, парафій.

У повоєнних умовах цифрові технології відіграють дедалі важливішу роль у підтримці та розвитку релігійного туризму, особливо на територіях з обмеженим фізичним доступом до культових об'єктів. Інтеграція віртуальних форматів, цифрових платформ, 3D-візуалізацій та мобільних застосунків дозволяє не лише компенсувати втрати, але й значно розширити аудиторію, популяризувати спадщину й забезпечити інклюзивність духовних практик.

Узагальнені елементи цифрової екосистеми релігійного туризму подано у таблиці (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Елементи цифрової екосистеми релігійного туризму у повоєнний період

Компонент	Призначення	Можливі формати реалізації
3D-реконструкції сакральних об'єктів	Відтворення зруйнованих святинь для цифрового збереження та популяризації	Інтерактивні моделі, відеоекскурсії, 3D-тури на сайтах церков та музеїв
Віртуальні паломництва	Участь у прощах через інтернет, молитви, трансляції богослужінь	YouTube-канали єпархій, Zoom-літургії, інтерактивні трансляції з храмів
Мобільні застосунки	Зручна взаємодія з маршрутами, інформацією про об'єкти	Додатки з аудіогідами, текстами молитв, історіями, розкладом богослужінь
Інтерактивні карти святинь	Геолокація, візуалізація доступності й тематичних маршрутів	Онлайн-мапи з маршрутами, описами, відгуками та рекомендованими зупинками
Цифрові архіви та бази даних	Збереження історичної інформації, фотографій, свідчень, рукописів	Електронні бібліотеки, фотоархіви, бази даних стародруків, фондів, експонатів
AR/VR-інструменти	Розширена взаємодія з простором, включення нових поколінь	VR-шоломи, мобільні AR-графіки, «оживлення» ікон або храмів на смартфоні

Складено автором

Важливо звернути увагу на застосування 3D-реконструкцій, що дозволяє не лише зберегти пам'ять про зруйновані храми, а й зробити їх доступними для віртуального паломництва, освітніх та культурних ініціатив. Це надзвичайно актуально для Харківської області, де значна частина об'єктів релігійного призначення зазнала пошкоджень унаслідок бойових дій.

Віртуальні прощі, трансляції служб і молитов онлайн вже стали звичною практикою для багатьох єпархій, а в умовах післявоєнного переформатування туризму ці форми можуть перейти на якісно новий рівень – з інтерактивними елементами, супроводом екскурсоводів або можливістю долучення віртуальних груп [21]. Такий підхід створює інклюзивне середовище для внутрішньо переміщених осіб, літніх людей та осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Інтерактивні карти, мобільні додатки та AR/VR-інструменти можуть стати центром туристичної навігації, що дозволяє формувати гібридний маршрут – частково фізичний, частково цифровий. Для Харківщини, де багато об'єктів знаходяться у віддалених або прикордонних районах, це відкриває нові перспективи залучення туристів навіть за умов обмеженого доступу чи нестабільної логістики.

Загалом, цифрова трансформація не є заміною традиційного паломництва, але стає його потужним інструментом підтримки, розширення та модернізації, що дозволяє зробити релігійний туризм більш гнучким, актуальним і доступним у нових умовах.

У повоєнних умовах релігійний туризм все частіше набуває не лише духовного, а й практичного виміру участі – коли віряни подорожують не лише для молитви, а й для допомоги громадам, храмам, святиням, які постраждали від війни [19]. Це відкриває шлях до формування нової моделі – волонтерського або соціально-активного релігійного туризму, який уже сьогодні реалізується в окремих ініціативах.

Формат таких подорожей передбачає участь туристів у: прибиранні територій зруйнованих святинь; ремонті чи відновленні каплиць; допомозі місцевим парафіям; організації духовних таборів для дітей ВПО або ветеранів; переданні гуманітарної допомоги або облаштуванні духовно-реабілітаційних центрів.

У багатьох парафіях Харківської області вже діють громади, які мають досвід організації таких ініціатив: наприклад, спільноти при храмах у Чугуєві, Ізюмі, Харкові, де парафіяни неодноразово організовували поїздки до Святогірської Лаври, Свято-Покровського монастиря та інших місць, поєднуючи паломництво з конкретними діями допомоги [48].

Особливе значення має те, що такі поїздки не вимагають значного фінансування, їх легко організувати силами громади, молодіжних осередків, капеланських центрів або волонтерських платформ. Це робить їх особливо

актуальними в умовах економічної нестабільності, але високої готовності до взаємодії та жертвності.

Крім того, саме волонтерський туризм, як форма релігійного туризму, має високий потенціал емоційної взаємопідтримки: учасники таких ініціатив одночасно стають частиною духовного процесу й соціального оновлення.

У сучасних умовах релігійний туризм виходить за межі суто сакрального досвіду, перетворюючись на ефективний інструмент соціальної участі та духовної солідарності. Волонтерський формат подорожей дозволяє об'єднати духовну практику з конкретною допомогою місцевим громадам і святиням, що постраждали внаслідок війни. Важливо зазначити, що така форма туризму відкриває широкі можливості для залучення різних категорій населення – від молоді до ветеранів і вірян української діаспори. Типологізацію цільових груп та форматів соціально-активного релігійного туризму представлено у таблиці (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Цільові групи та формати соціально-активного релігійного туризму у
повоєнний період

Цільова аудиторія	Мотивація участі	Можливі формати активності
Молодь, студентські об'єднання	Духовне зростання, волонтерство, нові знайомства	Табори при храмах, допомога в ремонті, супровід дітей, культурні акції
Ветерани, учасники бойових дій	Пошук сенсу, духовне зцілення, повернення до мирного життя	Поїздки до монастирів, відновлення каплиць, ретрити в тиші
Внутрішньо переміщені особи	Адаптація, інтеграція в нову громаду	Спільна участь у прибиранні храмів, організація святкових заходів
Парафіяльні громади	Відбудова сакрального простору, відновлення релігійного життя	Спільні прощі, толоки, організація турів «з місією» до зруйнованих святинь
Українська діаспора	Підтримка батьківщини, релігійна ідентичність, благодійність	Паломництва з гуманітарною допомогою, цільові проекти для храмів у зруйнованих громадах
Соціально активні християнські організації	Реалізація місійної діяльності, сприяння солідарності	Міжконфесійні духовно-допоміжні тури, участь у реконструкції об'єктів, медико-душпастирська допомога

Складено автором

Бачимо, що соціально-активний релігійний туризм має широкий спектр цільових аудиторій і водночас гнучку структуру форматів участі, адаптованих до потреб кожної групи. Його головна особливість – поєднання духовного наповнення з конкретною дією, що дозволяє розширити традиційне розуміння паломництва як виключно індивідуального або споглядального акту.

Молодіжні групи здатні стати ключовим рушієм у волонтерських ініціативах, адже саме вони найчастіше залучаються до соціальних проєктів та відкриті до нових форматів спільної активності [32]. Їхня участь у релігійних таборах, допомозі громадам чи культурних акціях сприяє не лише соціалізації, а й формуванню позитивної ідентичності, заснованої на служінні, духовності та відповідальності.

Для ветеранів, ВПО та осіб, які пережили втрати, волонтерський релігійний туризм є простором відновлення через дію – відбудову храму, спільну молитву, допомогу іншим. Це дозволяє подолати відчуття ізоляції, втрати сенсу й сформувати новий тип посттравматичного досвіду – активного, гідного та підтриманого спільнотою.

Важливим є і міжнародний вимір: участь української діаспори в таких поїздках відкриває канали зовнішньої підтримки, сприяє обміну досвідом і духовною єдністю. Подібні формати можуть перерости в довготривалі ініціативи допомоги або партнерства між парафіями, що посилює соціальну сталість громад.

Отже, структура соціально-орієнтованого релігійного туризму в повоєнний час дозволяє не лише відновлювати зруйноване, а й трансформувати саму ідею паломництва – зробивши її інструментом служіння, взаємодопомоги та духовної відбудови суспільства.

В умовах масової травматизації, викликаній війною, втратою рідних, вимушеним переселенням і тривожністю щодо майбутнього, релігійний туризм набуває особливої ролі як м'якого інструменту психоемоційної підтримки та реінтеграції. Паломництво, перебування в сакральному

просторі, участь у спільній молитві чи духовній тиші – все це створює умови для глибинного внутрішнього контакту, що необхідний людині у процесі відновлення.

У світовій науковій літературі неодноразово доводилося, що релігійні подорожі мають позитивний вплив на емоційне здоров'я. Наприклад, дослідження D.H. Olsen, J. Horne та S. Digance підкреслюють, що паломництво виконує функцію «соціальної та екзистенційної терапії», коли людина отримує змогу осмислити власну травму в безпечному духовному середовищі. Для багатьох віруючих саме святиня стає місцем не лише віри, а й цілковитої емоційної відкритості, недоступної у буденному житті [17; 20].

У Харківській області з її глибокими духовними традиціями та різноманітням релігійних об'єктів є всі передумови для розвитку форматів паломництва з елементами духовної та емоційної підтримки. Можна виокремити такі приклади:

- ✓ «Паломництва тиші» – візити до віддалених храмів або монастирів із мінімальною соціальною взаємодією, для зниження рівня тривоги;
- ✓ «Прощення і молитва» – подорожі до символічно важливих святинь для молитви за загиблих, емоційне очищення, відпускання гніву;
- ✓ «Маршрути пам'яті» – візити до зруйнованих або частково відновлених святинь, як форма вшанування і трансформації втрати.

Окрім цього, доцільно інтегрувати релігійний туризм із психологічними практиками – наприклад, запрошенням капеланів, консультантів, арт-терапевтів, медитативними сесіями, що проводяться в храмових або природних умовах. Подібний досвід уже реалізовано в країнах Центральної Європи (Польща, Литва), де релігійні локації використовуються як реабілітаційні простори для ветеранів та жертв війни [31].

У повоєнній Харківщині такі підходи можуть мати стратегічне значення: через духовне відновлення – до соціальної стабілізації, подолання апатії та втрати довіри. Це дозволяє релігійному туризму не просто виконувати

культурну чи духовну функцію, а стати механізмом особистісного зцілення, якого особливо потребує українське суспільство в період відновлення.

У контексті повоєнного відновлення релігійний туризм може ефективно доповнювати психологічну підтримку та сприяти внутрішньому зціленню осіб, які пережили травматичний досвід. Паломництва з акцентом на тишу, спільну молитву, вшанування пам'яті або терапевтичну присутність у сакральному просторі формують особливу категорію духовних подорожей, що мають чітко виражений психоемоційний ефект (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Формати паломництва з психоемоційною реабілітаційною функцією

Формат паломництва	Ключова мета / ефект	Цільові групи	Приклади реалізації / потенціал для Харківщини
Паломництво тиші	Зниження рівня стресу, повернення до внутрішнього спокою	Особи з ПТСР, ВПО, літні люди	Відвідування монастирів у Краснокутську, Змієві, Самійлівці
Маршрути пам'яті	Вшанування загиблих, емоційне очищення, усвідомлення втрат	Родини загиблих, ветерани, активісти	Зруйновані святині в Ізюмі, Балаклії, Старому Салтові
Паломництво прощення	Відпускання образ, духовне очищення, подолання гніву або провини	Колишні військові, мирні мешканці з окупованих територій	Візити до Покровського собору, Хрестових місць
Спільні молитви та служби	Підтримка спільноти, відчуття єдності, відновлення довіри	Всі категорії населення	Літургії за мир, служби пам'яті у храмах Харкова, Чугуєва, Люботина
Ретрит-паломництво	Поглиблення духовного досвіду, терапія через відокремлення	Активні волонтери, емоційно виснажені групи	Монастирі, місця «тихої природи» біля сакральних джерел, лісових храмів

Складено автором

Представлені у таблиці формати свідчать про те, що паломництво може відігравати багатогранну психоемоційну функцію, адаптовану до різних груп населення залежно від характеру пережитої травми. Так, «паломництво тиші» та ретрити найбільше підходять людям із підвищеним рівнем тривожності, які потребують спокійного середовища та мінімальної соціальної взаємодії. Натомість «маршрути пам'яті» або «спільні служби» мають колективну

природу й дають можливість розділити біль втрати та знайти сенс у солідарності.

Формат «прощення» особливо важливий для колишніх учасників бойових дій і людей, які пережили окупацію чи вимушене переселення. Він допомагає зняти емоційні бар'єри, подолати гнів, вину або внутрішні конфлікти через духовне очищення в контексті сакрального простору.

Умови Харківської області – наявність монастирів, природних місць тиші, зруйнованих і збережених святинь – створюють всі передумови для впровадження паломництв із реабілітаційним компонентом у партнерстві з церквами, громадами, психологами та капеланами [41]. Такі формати не тільки допомагають людині, а й сприяють виведенню релігійного туризму за межі класичного розуміння, перетворюючи його на потужний механізм соціального відновлення.

Повоєнний розвиток релігійного туризму в регіонах, що постраждали внаслідок бойових дій, потребує не лише внутрішніх зусиль, а й активного залучення зовнішньої підтримки з боку міжнародних партнерів, фондів, церковних інституцій та діаспори. Залучення таких ресурсів відкриває можливості не лише для фізичної відбудови святинь, а й для відновлення духовної присутності, збереження ідентичності та популяризації української сакральної спадщини у світі. Основні джерела і форми такої підтримки систематизовано у таблиці (табл. 2.8).

Міжнародна підтримка релігійного туризму охоплює фінансову, освітню та організаційну допомогу. Найактивнішим партнером виступає українська діаспора, яка сприяє відновленню храмів, забезпеченню літературою та організації прощ. Європейські фонди надають гранти для створення цифрових маршрутів, онлайн-музеїв і інфраструктурних рішень [57]. Церковні інституції підтримують через спільні служби, навчання й місійні візити, особливо на сході України. Партнерство з міжнародними туристичними та науковими організаціями сприяє інтеграції регіону в глобальні маршрути духовної спадщини.

Таблиця 2.8

Можливі джерела та форми міжнародної підтримки релігійного туризму
у повоєнний період

Джерело / Суб'єкт підтримки	Форма участі / допомоги	Можливий напрям використання	Приклади / Прецеденти
Українська діаспора	Фінансова допомога, благодійні збори, організація поїздок	Реставрація храмів, фінансування прощ, підтримка маршрутів пам'яті	Парафії в Канаді, Італії, США, Польщі
Європейські культурні фонди	Гранти, технічна допомога, обміни	Розробка проєктів, створення цифрових продуктів	Фонд ім. Роберта Боша, Visegrad Fund, EACEA
Міжнародні церковні структури	Матеріальна, методична, організаційна допомога	Проведення спільних духовних заходів, таборів, поїздок	Caritas, Catholic Relief Services, Orthodox Fellowship
Іноземні НУО з фокусом на спадщині	Консультації, підтримка проєктів, навчання	Розробка стратегій, формування локальних ініціатив	Europa Nostra, Blue Shield International
Туристичні агенції з-за кордону	Спільні програми, транскордонні тури	Паломницькі маршрути, культурні обміни	Агенції з Польщі, Литви, Чехії
Міжнародні університети та дослідницькі центри	Академічне партнерство, польові дослідження, стажування	Залучення молоді, формування нових маршрутів	Central European University, Uppsala University

Складено автором

У повоєнний період релігійний туризм на Харківщині перетворюється з традиційної форми на багатофункціональну модель відновлення. Ключовими напрямками є туризм пам'яті, цифрові практики, волонтерські та інклюзивні формати, а також паломництва з реабілітаційним ефектом. Партнерські підходи, що залучають громади, Церкву, бізнес і міжнародну підтримку, створюють основу для збереження духовної спадщини, соціальної єдності та регіонального розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за результатом дослідження проблем та перспектив повоєнного розвитку релігійного туризму в Харківській області: можна зробити наступні висновки:

1. Досліджено сутність та визначення релігійного туризму, який є одним з давніших напрямів подорожей, що сформувався на основі духовних, культурних та соціальних потреб людства. Його сутність полягає у подорожах, спрямованих на відвідування святих місць, участь у релігійних обрядах, паломництвах або знайомстві з релігійними традиціями. Цей вид туризму базується на духовній мотивації, яка поєднується з можливістю отримати нові знання, досвід та емоційне задоволення. У процесі дослідження проаналізовано підходи провідних українських і зарубіжних науковців до трактування релігійного туризму, зокрема акценти на паломницькому, культурно-пізнавальному чи соціальному аспектах. Виявлено, що сучасне розуміння цього явища значно ширше за класичні релігійні мандрівки: воно включає також віртуальні форми, міжконфесійну взаємодію, інклюзивний досвід і духовно-психологічну підтримку. Визначення релігійного туризму дедалі більше тяжіють до міждисциплінарної інтерпретації – як форми соціокультурної мобільності, в якій поєднуються віра, історія, мистецтво й особистісна трансформація.

2. Розглянуто класифікацію релігійного туризму, яка є ключовим інструментом для розуміння його внутрішньої структури, форм реалізації та взаємозв'язку з іншими типами туристичної діяльності. У процесі дослідження було систематизовано основні підходи до класифікації за мотиваційною ознакою, географією, тривалістю, рівнем участі, організаційною формою та глибиною релігійного досвіду. Окрему увагу приділено новітнім тенденціям XXI століття – зокрема, появі гібридних форматів, таких як медитативний, міжрелігійний та волонтерський релігійний туризм. Важливим результатом стала розробка узагальнених схем і таблиць,

які не лише описують різновиди релігійного туризму, а й дозволяють адаптувати класифікацію до умов повоєнної трансформації. Таким чином, класифікація виявляється не лише теоретичною конструкцією, а й практичним інструментом для формування релевантних маршрутів, підготовки фахівців і планування туристичних стратегій у регіональному вимірі.

3. Вивчено закордонний досвід розвитку релігійного туризму, що дав змогу виявити ефективні моделі організації духовних маршрутів, інфраструктурних рішень та підходів до взаємодії з паломниками. На прикладі Ізраїлю, Італії, Польщі, Греції, Індії, Японії, Португалії та інших країн показано, що релігійний туризм розвивається як цілісна система, де поєднуються духовна мотивація, історико-культурний контекст, сервіс, маркетинг і державна підтримка. Особливо цінним є досвід інтеграції сакральних маршрутів до культурних ландшафтів, створення паломницьких центрів, цифрових карт, віртуальних турів і багатомовного супроводу. Вивчення закордонних практик дозволило зробити висновок, що успішний релігійний туризм базується на балансі між збереженням автентичності та сучасними підходами до управління туристичним потоком. Окрему увагу приділено адаптаційним можливостям для України – з урахуванням локальних традицій, безпекових викликів і соціального запиту на духовне зцілення в післявоєнний час.

4. Охарактеризовано ресурсний потенціал розвитку релігійного туризму в регіоні, який охоплює як матеріальні, так і нематеріальні складові. На основі просторового аналізу культових об'єктів Харківської області встановлено, що регіон має багатий сакральний ландшафт – понад 270 культових споруд різних конфесій, серед яких домінують православні, але представлені й протестантські, католицькі, юдейські та мусульманські громади. Значна частина об'єктів розташована у малих містах і селах, що створює передумови для формування локальних маршрутів «малої прощі». Додатковими ресурсами є музейні колекції, збережені історичні кладовища,

культові джерела, пам'ятні хрести та місця з духовним символізмом. Виявлено потенціал для розвитку духовно-природних і міжконфесійних маршрутів. Також важливою складовою є транспортна доступність і наявність активних релігійних громад, які вже мають досвід організації паломницьких подорожей. Таким чином, Харківщина володіє потужним і різноманітним ресурсним підґрунтям для розвитку релігійного туризму, навіть попри наслідки війни.

5. Проаналізовано регіональні особливості розвитку релігійного туризму, які формуються під впливом просторової, демографічної та безпекової специфіки Харківської області. У дослідженні з'ясовано, що сакральні об'єкти області мають нерівномірне територіальне розміщення: найбільше зосереджені в Харкові, Ізюмі, Чугуєві, Куп'янську та їхніх околицях. Це дозволяє проектувати радіальні маршрути, що виходять із обласного центру до регіональних святинь. Водночас повномасштабна війна змінила конфігурацію туристичних потоків, зруйнувала частину культових споруд і трансформувала запити громад. Певні райони області стали недоступними або потребують спеціального підходу до логістики й безпеки. Дослідження також виявило вплив міграції, релокації релігійних громад, зміни статусу об'єктів і появи нових центрів тяжіння – місць пам'яті, культових руїн, «точок скорботи». У підсумку підкреслено, що регіональні особливості релігійного туризму Харківщини формуються в умовах посттравматичного простору, де поєднуються втрати, відновлення, духовний пошук і локальна ініціатива.

6. Визначено перспективи розвитку релігійного туризму в регіоні у повоєнний час, які розглядаються як складова загального процесу відновлення, зцілення та трансформації соціального простору Харківської області. У дослідженні обґрунтовано, що духовні подорожі можуть виконувати не лише релігійну, а й реабілітаційну, меморіальну та соціально-комунікативну функцію. Виокремлено кілька стратегічних напрямів: «туризм пам'яті» – відвідування зруйнованих святинь як простору

колективного переживання й символічного спротиву; малі локальні прощі – короткі маршрути для жителів області з обмеженою мобільністю; цифрові формати – віртуальні екскурсії, 3D-реконструкції храмів, онлайн-паломництва. Окрема увага приділена партнерським моделям розвитку – співпраці між Церквою, громадами, місцевою владою, бізнесом і міжнародними організаціями. Запропоновано типологію таких взаємодій та вказано на потенціал грантових механізмів, участі діаспори, освітніх обмінів. Також окреслено соціальні формати туризму з психоемоційним ефектом – паломництва тиші, маршрути прощення, ретрити для волонтерів, ВПО та ветеранів. У підсумку зроблено висновок, що післявоєнний релігійний туризм у Харківській області може стати не лише інструментом відновлення, а й каталізатором нової духовної єдності, локального лідерства та культурної резилієнтності регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм». Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2025)
2. Божук, Т. І. Релігійний туризм і сакральна привабливість ландшафтів: до історії теорії . *Landscape Science*. 2024. № 6(2). С. 81–94. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2024-6-81-94>
3. Денисик Г. І., Воловик В. М., Яцентюк Ю. В., Кізюн А. Г. Моделі сакрального простору. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Геологія. Географія. Екологія*. 2020. №53. С. 93-103.
4. Кудінова І. Релігійний туризм: сутність і перспективи розвитку. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Сакральне та туризм» (м. Київ, 28 квітня 2023 р.)*. Київ : ТОВ «Геопринт», 2023. 325 с. С.206-208.
5. Любіцева О. О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2011. 415 с.
6. Нагірняк А Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-91>
7. Ольшанська О.В., Мельник А.О. Регіональні туристичні кластери, як важливий чинник економічного зростання. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. №12. с.212-216.
8. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи : Монографія. Київ : Автограф. 2019. 163 с.
9. Панченко С. А. Діджиталізація паломницьких сайтів у сучасному медіапросторі. *Conference: Journalism, media, PR and advertising: a contemporary perspective* At: Riga, Latvia. 2024. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-516-7-4>
10. Панченко С. А. Феномен релігійного туризму і паломництва в культурологічному вимірі. *Міжнародний Вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2017. № 2 (9). С. 135–139.

11. Посохов І.С., Волкова І.І. Перспективи розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 110-127.
12. Посохов І.С. Історичні реконструкції та формування подієвого туристичного продукту країни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2022. № 15. С. 131-138.
13. Рутинський М. Й., Ковальчук А. С. Паломництво і релігійний туризм: теоретичні основи та сакральні витoki: монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 324 с.
14. Чміль О., Чміль В. Релігієзнавчі мандрівки та релігійний туризм. <http://tourlib.net> (датазвернення:11.03.2025)
15. Butcher, M. Pilgrimage, tourism and the sacred journey. In R. Sharpley & D. J. Reader (Eds.). *Tourism, religion and spiritual journeys*. 2010. P. 63–76).
16. Choe, J., Mahyuni, L. P. Sustainable and inclusive spiritual tourism development in bali as a long-term post-pandemic strategy. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2023. № 11(2). P. 100–111. <https://doi.org/10.21427/BP1V-GZ27>
17. Daniel H. Olsen. Pilgrimage as a form of religious tourism: Functions, characteristics and implications. In R. Raj & N. Morpew (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage management: An international perspective*. 2011. P. 31–46.
18. Di Giovine M. A., Choe, J. Geographies of religion and spirituality: Pilgrimage beyond the ‘officially’ sacred. *Tourism Geographies*. 2023. № 21(3). P. 361–383. <https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1625072>
19. Hägerstrand T. The impact of transport on the spacing of human activities. In G. A. Moore (Ed.), *Emerging methods in environmental design and planning*. 1972. P. 289–318.
20. Horne Jackie. «Spiritual Tourism: Travel and Religious Practice in Western Tuscany». 2009. 256 p.

21. Kim B., Kim S., King B. Religious tourism studies: Evolution, progress, and future prospects. *Tourism Recreation Research*. 2020. №45(2). P. 185–203. <https://doi.org/10.1080/02508281.2019.1664084>
22. O’Keeffe E., Dowson, R. Virtual religious tourism: An agenda for future research. In K. A., Shinde J. M., Cheer (Eds.). *A Research Agenda for religious tourism*. pp. 115–130.
23. Prozano R. N., Kato K., Cheer J. M. Visitor diversification in pilgrimage destinations: Comparing national and international visitors through means-end. *Tourism Geographies*. 2021. № 23(4). P. 833–854. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1765013>
24. Panchenko S. Pilgrimage in the Context of the Social-Communication Approach in the Process of Institutionalization: Ukrainian and Foreign Experience. *Scientific Notes of Institute of Journalism*. 2024. Vol. 2(85). [DOI:10.17721/2522-1272.2024.85.4](https://doi.org/10.17721/2522-1272.2024.85.4)
25. Panchenko S., Karolop O. and others. Topical issues in the field of religious tourism. Current challenges. *Journal of environmental management and tourism*. 2022. № 13(2). P. 507–514. [DOI:10.14505/jemt.v13.2\(58\).20](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.2(58).20)
26. Panchenko S., Rizun V. On the Importance of Communications in the Field of Pilgrimage and Religious Tourism as a Social and Communication Institution. *Current Issues of Mass Communication*. 2024. 35. 22–30. <https://doi.org/10.17721/CIMC.2024.35.22-30>
27. Raj R., Griffin K. Reflecting on the impact of COVID-19 on religious tourism and pilgrimage. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2020. №8(7). P. 1–8. <https://doi.org/10.21427/D7VC7D>
28. Rinschede, G. Forms of Religious Tourism. *Annals of Tourism Research*. 1992. 19. P. 51-67. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90106-Y](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90106-Y)
29. Robert W. Selwood. New religious pilgrimage in the contemporary world. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2004. № 1(1). P. 7–16.
30. Saha K., Kalra R., Khare R. A geospatial approach to enhance religious

tourism in India – A case of Ujjain city, Madhya Pradesh. *GeoJournal*. 2022. № 87(3). P. 1793–1810. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10334-w>

31. Sgroi F. Food products, gastronomy and religious tourism: The resilience of food landscapes. *International Journal of Gastronomy and Food Science*. 2021. № 26. <https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2021.100435>

32. Shinde, K. A. The spatial practice of religious tourism in India: A destinations perspective. *Tourism Geographies*. 2022. №24 (4-5). P. 902–922. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1819400>

33. Всесвітня туристична організація (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 10.05.2025)

34. Дані про культурну спадщину: Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: <https://e-pamiatka.gov.ua> (дата звернення: 13.03.2025)

35. Державне агентство розвитку туризму України. URL: <https://www.tourism.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2025)

36. Державний реєстр національного культурного надбання. Науково-дослідний інститут пам'ятко-охоронних досліджень. URL: <https://surl.li/umhgku> (дата звернення: 11.04.2025).

37. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2025)

38. Культурна спадщина України. URL: <https://surl.li/tkmfwd> (дата звернення: 12.04.2025)

39. Міністерство культури та стратегічної комунікації України. URL: <https://mesc.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2025).

40. Національне туристичне організація. НТО. URL: <https://nto.ua/> (дата звернення: 25.03.2025).

41. Офіційний вебсайт: Український культурний фонд. URL: <https://ucf.in.ua> (дата звернення: 23.03.2025)

42. Офіційний сайт Головного Управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.03.2025)

43. Пам'ятки архітектури місцевого значення Харківської області. Департамент містобудування та архітектури: веб-сайт. URL: <https://surl.li/zpqkhk> (дата звернення: 24.03.2025).
44. Паломницький Центр Православної церкви України. <https://www.pilgrimage.com.ua/> (дата звернення: 25.03.2025).
45. Православна Церква України. ПЦУ. URL: <https://www.pomisna.info/uk/> (дата звернення: 25.03.2025).
46. Православна Церква України. ПЦУ. URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/> (дата звернення: 25.03.2025).
47. Патріарший паломницький центр. ППЦ. URL: <https://pilgrimage.in.ua/> (дата звернення: 25.03.2025).
48. Паломницькі тури. URL: https://author-tour.com.ua/ua/tour?prop_palomnicheskiy-tour=y (дата звернення: 25.03.2025).
49. Програма розвитку культури і туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2024–2028 роки. *Харківська обласна рада*, 2024. URL: <https://surl.li/fgdbnf> (дата звернення: 18.03.2025)
50. Спадок, який ми втрачаємо щодня. Пам'ятки та костели в Україні, що потребують негайної реставрації. URL: <https://surl.lu/fcsdbd> (дата звернення: 15.04.2025).
51. Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. *Харківська обласна державна адміністрація*, 2020. URL: <https://surl.li/mhvuta> (дата звернення: 26.03.2025)
52. Стратегія розвитку кластеру культури і туризму Харківської області. *Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації*, 2020. URL: <https://surl.li/xdnbpn> (дата звернення: 26.03.2025)
53. Тури по Святим місцям. *Православні паломницькі поїздки. Святині України. Паломницька служба*. URL: <https://surl.li/alydnn> (дата звернення: 26.03.2025)

54. Flixess. Паломницькі поїздки і православні тури. URL: <https://surl.li/hmzaws> (дата звернення: 26.03.2025)
55. UKRAINIAN TOUR. URL: <https://surl.li/mlpje> (дата звернення: 26.03.2025)
56. UNESCO: website. URL: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (дата звернення: 16. 04.2025).
57. UNWTO Tourism Highlights. URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 14.03.2025)
58. UN Tourism. World tourism barometer: International tourism recovers pre-pandemic levels in 2024. Madrid: UN Tourism, 2025. 32 p. URL: <https://surl.lu/cohckp> (дата звернення: 04.04.2025).

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних
відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну бакалаврську роботу студентки Хухрянської Тетяни
Валентинівни
спеціальності 242 «Туризм»
на тему: «Повоєнний розвиток релігійного туризму в Харківській
області: проблеми та перспективи»

«02» червня 2025
м. Харків

Кваліфікаційна робота Хухрянської Т.В. присвячена проблемам та перспективам повоєнного розвитку релігійного туризму в Харківській області. Обрана тема має високу практичну значущість, оскільки релігійний туризм може стати важливим інструментом соціокультурного та економічного відновлення регіону, сприяти збереженню духовної спадщини, психоемоційному відновленню населення та залученню нових туристичних потоків у контексті повоєнної відбудови.

У роботі ґрунтовно досліджено сутність і класифікацію релігійного туризму, проаналізовано закордонний досвід його розвитку, зокрема моделі організації паломницьких маршрутів у країнах із розвинутою туристичною інфраструктурою. Авторка охарактеризувала ресурсний потенціал релігійного туризму Харківської області, виокремивши сакральні об'єкти та культурно-історичні пам'ятки, а також проаналізувала регіональні особливості, включаючи виклики, пов'язані з воєнними руйнуваннями та безпековими обмеженнями.

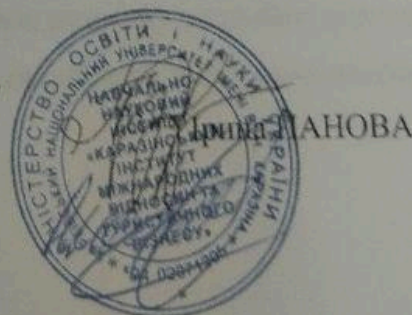
У підсумковій частині визначено перспективи розвитку релігійного туризму в повоєнний період, зокрема через реставрацію пошкоджених храмів, створення безпечних маршрутів, впровадження екопросвітницьких програм і залучення місцевих громад до туристичної діяльності.

Робота має чітку структуру, логічно вибудований зміст і відповідає вимогам академічного стилю. Авторка продемонструвала вміння самостійно опрацьовувати наукову літературу, узагальнювати матеріал, аналізувати проблематику в прикладному вимірі, формулювати обґрунтовані висновки та розробляти конструктивні пропозиції. Джерельна база, що включає праці українських і зарубіжних учених, нормативно-правові акти та аналітичні звіти, забезпечує наукову достовірність дослідження. Особливої уваги заслуговують практичні рекомендації, які мають потенціал для використання місцевими органами влади, туристичними організаціями та громадами.

Хухрянська Т.В. зарекомендувала себе як старанна, ініціативна та наполеглива студентка, яка вирізняється глибоким інтересом до досліджуваної теми, здатністю до самостійного аналізу складних питань і прагненням до вирішення поставлених завдань. Під час виконання кваліфікаційної роботи вона продемонструвала вміння систематизувати значний обсяг інформації, логічно структурувати дослідження, дотримуватися наукового стилю та академічних стандартів оформлення тексту. Крім того, здобувачка старанно працювала з вітчизняними та міжнародними джерелами, активно використовувала аналітичні й статистичні дані, ефективно застосовувала наукові методи дослідження. Зазначені якості свідчать про належний рівень її теоретичної підготовки, сформовані аналітичні навички та серйозне ставлення до виконання наукової роботи.

Представлена кваліфікаційна робота є самостійним, завершеним дослідженням і може бути допущена до захисту в Державній екзаменаційній комісії.

Науковий керівник:
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Харківський національний
університет імені В.Н Каразіна,
м. Харків, м. Свободи, 6
«02» червня 2025 року

Екзаменаційній комісії
із захисту дипломних робіт
спеціальності 242«Туризм»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну бакалаврську роботу
студентки Хухрянської Тетяни Валентинівни, спеціальності 242 «Туризм»
на тему: «Повоєнний розвиток релігійного туризму в Харківській області:
проблеми та перспективи»

Кваліфікаційна робота Хухрянської Т.В. присвячена проблемам та перспективам повоєнного розвитку релігійного туризму в Харківській області. На сьогодні тема є досить актуальною, оскільки релігійний туризм відіграє важливу роль у відновленні соціокультурного й економічного потенціалу регіону, сприяючи психоемоційному відновленню населення, збереженню культурної спадщини та залученню нових туристичних потоків у контексті повоєнної відбудови.

У роботі чітко окреслено значення релігійного туризму як інструмента повоєнного відновлення, що поєднує духовні, культурні та економічні аспекти. Авторка акцентує увагу на необхідності адаптації туристичної діяльності до нових викликів, таких як пошкодження сакральних об'єктів і зміни в соціально-демографічній структурі регіону.

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел. Структура роботи є логічною, науково обґрунтованою та повною мірою розкриває проблематику дослідження. Використана джерельна база, що включає праці українських і зарубіжних учених, нормативно-правові акти та аналітичні матеріали, забезпечує достовірність і ґрунтовність аналізу.

У першому розділі досліджено теоретичні засади релігійного туризму, його сутність і класифікацію, а також проаналізовано закордонний досвід розвитку цього виду туризму, зокрема моделі організації паломницьких маршрутів у країнах із розвиненою туристичною інфраструктурою.

Авторка продемонструвала вміння систематизувати теоретичний матеріал і адаптувати міжнародні практики до українського контексту.

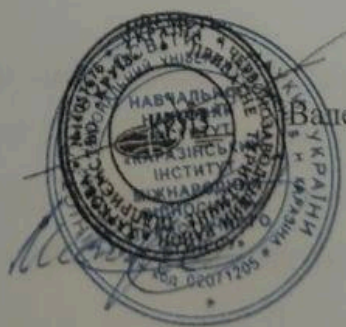
У другому розділі охарактеризовано ресурсний потенціал релігійного туризму Харківської області, зокрема наявність сакральних об'єктів і культурно-історичних пам'яток. Проаналізовано регіональні особливості, включаючи виклики, пов'язані з воєнними руйнуваннями та безпековими обмеженнями. Визначено перспективи розвитку релігійного туризму в повоєнний період, зокрема через впровадження екопросвітницьких програм, реставрацію храмів і створення безпечних паломницьких маршрутів.

Авторкою була досягнута поставлена мета дослідження, виконано всі завдання. Крім того, сформульовано практичні рекомендації щодо впровадження інноваційних форматів релігійного туризму, з урахуванням безпекової ситуації, потреб внутрішньо переміщених осіб та загального психоемоційного фону в суспільстві

Дискусійні питання, зауваження та побажання: у тексті роботи місцями зустрічаються стилістичні та граматичні помилки. Окремі речення є надмірно довгими та складними для сприйняття, що ускладнює читання.

Запропонована робота є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке цілком відповідає встановленим вимогам до робіт відповідного кваліфікаційного рівня. За умови успішного захисту в Державній екзаменаційній комісії, робота заслуговує на оцінку добре, зокрема – 80 балів.

Рецензент:
Власник приватного туристичного підприємства «Круїз»

Валерій ГЛУХ